

સુચિ

કલા	સ્ટિલ લાઈફ	કિશોર રાવળ	2
કવિતા	દિશાઓ ફરી ગઈ	ગની દહીંવાલા	3
	Pre-Scriptio	સુરેશ દલાલ	3
	ગમતાનું ગામ	જયોતિ ગાંધી	4
	વગડાની વાટે	ચંદ્રકાન્ત દેસાઈ	4
	બેનામી	કિશોર શાહ	5
	ગઝલ	આદિલ મન્સૂરી	5
	ભેંકાર	ચિનુ મોદી	6
	બે કાવ્યો	શોભા શાહ	6
	બિચારો ચંદ્ર	મિતા ભટ્ટ	7
	આ કવિતા તેમને માટે	વિરાઈ કાપડિયા	7
	ગળ મીઠો કાગળ	મુકેશ જોષી	8
	દુઃખ ના વધાર	બિસ્મિલ મન્સૂરી	8
	What happened to the elephant	Sujata Bhatt	8 – 9
	પેલા હાથીનું શું થયું	કિશોર રાવળ	8 – 9
	પ્રેમ	વર્ષા દાણી	10
	કોનું રૂપ	કાન્તિ મેપાણી	10
હાઈકુ		અનિલ દેસાઈ	11 – 12
		ભરત પાલ	12
		પન્ના નાયક	12
		કિશોર રાવળ	13
		નરેન્દ્ર પંડ્યા	13
મારો મમરો	એક અવસર	અશોક મેઘાણી કિશોર રાવળ	14
	રંગીન ચશ્માંઓ	કિશોર રાવળ	14
વાર્તા	પ્રેમનાં કારણો	કિશોર રાવળ	15
	Gossamer reasons!	Kishor Raval	16

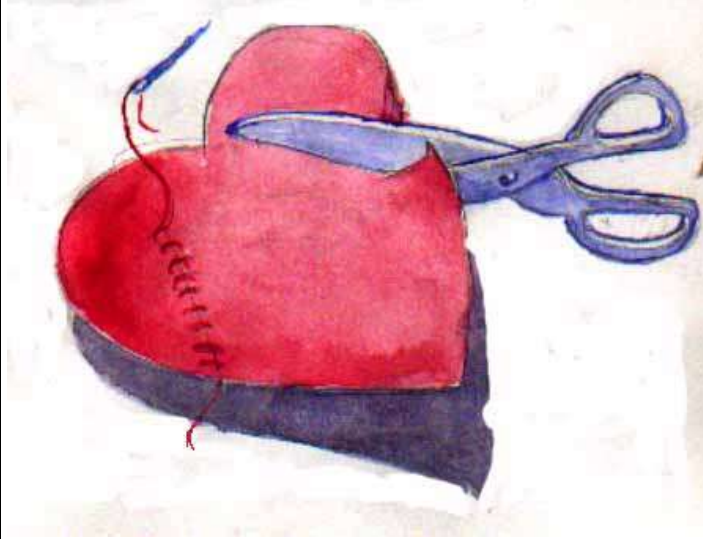
	બાલકલાકાર રમેશ	કિશોર રાવળ	18
	Bigger than all Paris!	Kishor Raval	20
	સ્લીપરની રામાયણ	હર્નિશ જાની	23
ચાલો રમીએ	બાબુ ઈંગ્લિશ કે બાબુલાલ ઈંગ્લિશ?	કિશોર રાવળ	24
ભજિયાં	હસવાનાં રમકડાં		24
	ચુંટેલા બોર		25
	ભૂલનું મુલ!		26
વાનગી	ભાવે ખરી તે ભાખરી	કિશોર રાવળ	26
	મકાઈનું રાયતું	નીલા જોષી	27
પ્રવાસ	ગરવી ગુજરાત - ૬	પ્રતિમા ભટ્ટ	27
સ્વાસ્થ્ય	કાફી	કોકિલા રાવળ	30
એક પરિચય	રોઝાલ્બા અને પ્રદ્યુમ્ન તન્ના	કિશોર રાવળ	31
તમારાં ફૂલો			32

સ્ટિલ-લાઈફ
કિશોર રાવળ

કથરોટે ગંગા પ્રસન્ન
મારે ફૂટે ઊગ્યાં વન્ન!

દિશાઓ ફરી ગઈ ગની દહીંવાલા

(મારો મમરો: 'કોઈ જીભ ચીરી જાય અને કોઈ બખિયા ભરે!' વાહ, ગનીભાઈ વાહ. કોઈ ખાલી લૂગડાં શીવે અને કોઈને તેમાંથી જીવન મંત્ર મળે!)

તે પ્રેમ-આગ, રૂપનો જે લય કરી ગઈ,
સળગી ગયો પતંગ ને જ્યોતિ ઠરી ગઈ.

મારા દિવસ ને રાત તો દૃષ્ટિ છે આપની,
મુજ પર કદી ઠરી, કદી મુજથી ફરી ગઈ.

શ્રદ્ધા જ મારી લઈ ગઈ મંજિલ ઉપર મને,
રસ્તો ભૂલી ગયો, તો દિશાઓ ફરી ગઈ!

હો કોટી ધન્યવાદ વહાલી ઓ જિંદગી!
આવી વિકટ સફરને તું પૂરી કરી ગઈ.

મારો વિકાસ મંદ છતાં શાનદાર છે,
નિયા તો જેમ તેમ બધે વિસ્તરી ગઈ.

જીવી ગયો તમારી મહોબ્બતને આશરે,
જૂઠી વિગત જહાનમાં સાચી ઠરી ગઈ.

છે મારું દિલ 'ગની', અને દુનિયાની જીભ છે,
ચીરી ગઈ કોઈ, કોઈ બખિયા ભરી ગઈ.

Pre-Script સુરેશ દલાલ

(મારો મમરો: ૬૦ના દાયકામાં મુંબઈની લાયન્સ ક્લબમાં ફિલ્મ દિગ્દર્શક દ્વિપ્રકેશ મુકરજીને આમંત્ર્યા હતા. કોઈએ તેમને પૂછ્યું કે 'તમારા જેવી સૌંદર્ય દૃષ્ટિ કેવી રીતે સૌ કોઈ કેળવી શકે?' તેમણે જવાબ આપેલો, "છેલ્લે તમે ક્યારે સૂર્યાસ્ત માણવા ઊભા રહ્યા? ક્યારે બાગમાં ઊગેલું ફૂલ, ચૂંટ્યા વગર નિરખીને માણ્યું?" કંઈ જૂદા જ શબ્દોમાં સુરેશ દલાલ આપણી પાસે એ કિમિયો રજૂ કરે છે.)

તમને તારાઓની બારાખડી ઉડેલતાં આવડે છે?
-તો લખો

તમને ફૂલોની પાંખડીમાં પ્રવેશતાં આવડે છે?
-તો લખો

તમને ક્ષણની આંખડીમાં કશુંક આંજતાં આવડે છે?
-તો લખો

તમને રણના વિષાદને મૃગજળથી માંજતાં આવડે છે?
-તો લખો

તમને આંખમાં આવેલાં વાદળને નહીં વરસાવતાં આવડે છે?
-તો લખો

તમને સુકકી ધરતી પર મેઘધનુષ વાવતાં આવડે છે?
-તો લખો

તમને લોકોની વચ્ચે પોતાની સાથે રહેતાં આવડે છે?
-તો લખો

તમને તમારાથી પણ છૂટા પડતાં આવડે છે?
-તો લખો

તમને કંઈ પણ આવડતું નથી એ અવસ્થા પર
પણ ઊભા રહેતાં આવડે છે?
-તો લખો

'કવિતા' અંક ૮૧ ફેબ્રુઆરી ૧૯૮૧ માંથી
સૌજન્ય : સુરેશ દલાલ

ગમતાનું ગામ ગઈ જ્યોતિ ગાંધી

મને ગમતાનું ગામ જરા ગોતી ઘો કોઈ,
હું તો શમણાના વનમાં ખોવાણી.

મારો ચાંદલો ચાંદલિયાને ચોડી ઘો કોઈ,
રાત કુમકુમના ઘોળમાં ઘેરાણી.

ઓલ્યા તારલાનાં તેજ જરા ચૂંટી લ્યો કોઈ,
ભીનું આભલું ને વાત આ વંકાણી.

ઓલ્યા કોકિલનો કંઠ જરા લૂંટી લ્યો કોઈ,
પ્રીત ગીત્યુંની ભાત્યમાં ગૂંથાણી.

મને મોરલાને પીંછે મઢી ઘો રે કોઈ,
હું તો અપાઢી ઓરતે બંધાણી.

મને ગમતાનું નામ જરા ગોતી ઘો કોઈ,
પીટ્યા ગારૂડીની ગાંઠે ગંઠાણી.

(‘આભના ખેવૈયા’ માંથી.
પ્રકાશક: દિનકર ગાંધી
, નંદિત’
આનંદવાટિકા પાસે
ભાવનગર ૩૬૫ ૦૦૭)

વગડાની વાટે ચંદ્રકાંત દેસાઈ

વગડાની વાટે હું તો ગઈ’તી સાહેલડી!
એકલી નિરાશ હું તો રહેતી ઝૂરી;
પગલી ત્યાં કોની પડી ગઈ રે, સાહેલડી!
કે એકાએક સરજાઈ, અમરાપુરી... વગડાની.

ઝરૂખે અબોલડે હું ઝૂરતી એકલડી,
ત્યાં કાળજડાં કોરે એવું કોણે ગાયું?
માતું ના કંઈ મારી શેરીએ સાંકલડી,
ત્યાં પુષ્પકની પાંખે આવી કોણ સમાયું? ... વગડાની.

આંગણિયે પૂરતી’તી રંગલીણા સાથિયા,
ત્યાં ઉપાસંઘ્યાના રંગ કોણે પૂર્યા?
પાંપણની પાળે બેઠી ભરતી’તી બેડલાં,
ત્યાં મિલનના વીંઝણા કોણે વીંઝ્યાં?

અમીની કટોરી હું તો ઘરતી ધંતુરને,
ત્યાં ઝડપે ઝૂંટવીને કોણે કોડે પીધી ?
જોતી’તી વાટડી અતીતની અટારીએ,
ત્યાં પાલવ તાણીને કોણે સોડે લીધી?

સાવ રે સૂકી’તી મારી આશાની વેલડી,
ત્યાં પાણીડાં પાઈ કરી કોણે લીલી?
મારી કટારી મેં તો હેયાંમાં સોસરી,
ત્યાં વજ્રરની ઢાલ બની કોણે ઝીલી?

‘ઉન્મેષ’ માંથી
સૌજન્ય: ચન્દ્રકાન્ત દેસાઈ

એક કવિતા ગઈ
કિશોર શાહ

નદીના લહેરાતા જળમાં
મેં મારું પ્રતિબિંબ જોયું
પ્રતિબિંબમાં હું લહેરાઈ રહ્યો હતો
પછી મેં ઘરે જઈને
બધા અરીસા ફોડી નાખ્યા.

'કવિતા' અંક ૧૩૮ ઓગસ્ટ ૧૯૯૦
સુરેશ દલાલના સૌજન્યથી

ગઝલ
આદિલ મન્સૂરી

જન્મ પામ્યા હતા તે ઘર છોડી
ક્યાં ગયા માણસો નગર છોડી?

સૂર્ય પાછો પ્રલણમાં સપડાયો
એક સૂર્યમુખીને તરછોડી.

બત્રીસે કોઠે થૈ ગયા દીવા
એક દૃષ્ટિએ શી અસર છોડી

સૂનાં વેરાને ક્યાં જઈ બેઠા
શહેરની અવરજવર છોડી?

કોઈ મહેફિલ સજાવી બેઠું છે
દિલ દિવાનાને દરબદર છોડી

આંખો મીંચીને ઝંપલાવી દો
આજ ડૂબી જવાનો ડર છોડી

જો પ્રલયપૂર ઓસરી ચાલ્યા
એક આશા અજરઅમર છોડી

પ્યાસ લૈ ચાલી નીકળ્યું કોઈ
સર્વ પ્યાલીઓ તરબતર છોડી

તાજા થૈ જાય સર્વ સંબંધો
ચાલ્યા આવો અગરમગર છોડી

કંટકો પૂછે એક બીજાને
"ક્યાં ગયા ફૂલ પાનખર છોડી?"

આજિવન મહેલના નિવાસીએ
કાચી માટીની એક કબર છોડી

પગલાં મળતાં નથી હવે આગળ
કાફલો ક્યાં ગયો સફર છોડી?

આ સુરા આપને મુબારક હો
શેખજી કિસ્સા મુખ્તસર... છોડી

પાછા ખોવાઈ ક્યાં ગયા આદિલ
આ ગઝલને લઘરવઘર છોડી?

ભેંકાર
ચિનુ મોદી

પાણિયાની જેમ મારી એકલતા આરડે ને પાથરની જેમ તમે ચૂપ
વીતેલી વેળમાં હું જાઉં છું સહેજ ત્યાં તો આંખો બે આંસુ સ્વરૂપ
શમણા તો પંખીની જાત મારા બહાલમાં
કે ઠાલાં પાણીનો કોઈ ફૂપ? - પાણિયાની.

આંગણમાં પગલાંઓ અંકાયા લાખ છતાં ઘરમાં તો ભમતો ભેંકાર
પીપળાનાં પાંદડાઓ ખરતાં થયાં ને છતાં ડાળીને લાગ્યા કરે ભાર,
પડવાના પહાડ મને ઘેરીને બોલતા
કે તરણાની ઓથ લઈ છૂપ. - પાણિયાની.

ચક્ષી થઈને એક તરણું હું લાવતી ને ગોઠવું છું નાનકડું નીડ,
ભ્રમણાની ભીત ચણી ક્યાં લગ રે બેસવું, માણસ હોવાની મને ચીડ,
આપણે અજાણી એક લાગણી, ને લાગણીના
ચોર્યાશી લાખ થયા સ્તૂપ. - પાણિયાની.

'કવિતા' અંક ૬૭ ઓક્ટોબર ૧૯૭૮
સુરેશ દલાલના સૌજન્યથી

બે કાવ્યો
શોભા શાહ

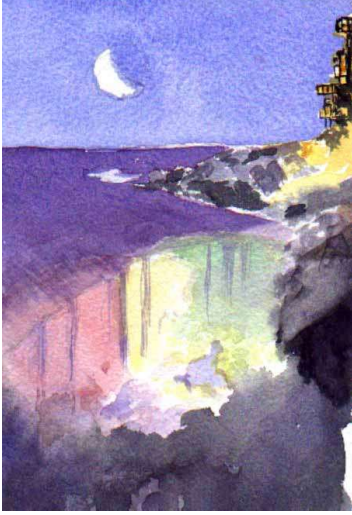
(આમ જ બેઠી'તી સમયનો પ્રશ્ન ઊકેલવા, ને લખ્યાં આ બે કાવ્યો ("સમયને"
ને "મને")
સમયને!

વિના નિમંત્રણ બારણે આવી ગયો
હવે કરગરતાં ય ન રોકાય
ન કોઈ પરવા
ન કોઈ નિરબત
આવ્યો બસ ફરવા
તોયે ન ફરસત
આ તે કેવો અલબેલો ઘેલો ઘેલો
ન દેખે ક્યારેય પાછળ
ચાલ્યો જાય આગળ ને આગળ
ન માને કશું, પૂછવાનું તો શું
કેવો નિસ્પૃહ ને નિરપેક્ષ
નાચતા ચાલતો
ચાલતા નાચતો
આ તે કેવો છેલછબિલો
ને તો યે એકલો અટૂલો
એકધારો જોત જોતામાં
આંખ સામે સરકી ગયો!

મને!

હાલતાં જતાં આવતી જાઉં,
કોઈ નહિ ઉતાવળ
મન થતાં મળતી જાઉં,
વિના બોલ કહેતી જાઉં,
વિના પિંછ ચિતરતી જાઉં,
વિના પંખ ઊડતી જાઉં,
મારે શું આગળ ને શું પાછળ,
હળવે હળવે હસતી જાઉં,
પળે પળે પલટાતી જાઉં,
થર થર ભીજાતી જાઉં,
ફર ફર ધૂમતી જાઉં,
ઘર ઘર રમતી જાઉં,
પ્રેમથી
ઝરમર ઝરમર જીવતી જાઉં,
હાલતાં જતાં.

બિયારો ચંદ્ર
મિતા ભટ્ટ

સમરમાં ધોધરાજ નાયગરાની મુલાકાત લીધી. માનવ સર્જિત છે માટે અજાયબી. બાકી હિમાલયમાં પર્વતે પર્વતે કૂદતા જળરાશિને જોયા પછી બહુમાળી મકાનોથી વીંટળાયેલો નાયગરા અદ્ભૂત ન લાગ્યો. નાયગરાના જળપ્રવાહને રાત્રે રંગબેરંગી રોશનીથી વધુ(?) આકર્ષક બનાવવામાં આવે. અમે રાત્રિનો આ નાયગરા જોવા ગયા પણ તે વખતે મારું ધ્યાન તો બહુમાળી વીજળીના પ્રકાશથી ઝળહળા થતાં, ઈમારતના માથાં પર ફિક્કા પડી ગયેલા ચંદ્ર પર હતું. મને બિયારા ચંદ્રની દયા આવી!

(મારો મમરો: હું મૂંઝાણો. ઉપરનો ફકરો વાંચી એક દ્વિધા અનુભવી. આને ગદ્ય કહેવું કે કવિતા કહેવી! ગદ્ય કહું તો અન્યાય થાય તેવું લાગ્યું અને પદ્ય કહું તો પંડિતોમાં વિખવાદ થાય! અંતે ન્યાયને પ્રાધાન્ય આપી તે ફકરો અહિં બેસાર્યો. 'ધોધરાજ' બીજે ન શોભે!)

આ કવિતા તેમને માટે
વિરાફ કાપડિયા

જે લોકો કાગળની કવિતાઓ કરતા નથી
ફક્ત કવિતાને ખાતર,
ગુજરે છે જે લોકો આ જગતમાંથી
ખુદમસ્ત, ખુદાર, આવારા મસીહાઓ સમ,
બેસતાં-ઊઠતાં, ફરતાં-હરતાં
પુખ્તની જેમ નીખરે છે જેમના હૃદયકુંડથી કવિતા,
આ કવિતા તેમને માટે!

જે લોકો પ્રેમને તો 'કરતા' જ નથી,
પીઠ-ધસુ વસુધા પર કોઈને પીઠ ધરતા નથી,
આવે છે પ્રેમ જેમને જેમ આવે છે સવિતા--
ઘર, દીવાલ, છપ્પર, પાળ, વાતાયન તરબોળીને,
થતું નથી જેમનાથી બીજું કશું પ્રેમને પણ છોડીને,
આ કવિતા તેમને માટે!

જે લોકો બસમાં વૃદ્ધને સીટ દઈ શકે છે,
નવેલી માતા ને બાળકી સારુ
લાઈફબોટની પોતાના હકની સીટ ખોઈ શકે છે,
ઝંપલાવીને જે લોકો ન પાછું વળીને પછી જોઈ શકે છે,
જે લોકોને કોઈ રસ્તા નથી, જે લોકો પોતે જ રસ્તા છે,
પર્યટન નથી જે લોકોનું પૃથ્વી ઉપર,
પૃથ્વી જેમની અંદર પરિભ્રમે છે,
પવન જેમની અંદર સુસવે છે,
સાગર ધૂધવે છે જેમની અંદર,
આ કવિતા તેમને માટે!

એવું નથી કે એ લોકો કળી-નિર્કુંજોમાં જડે છે,
પણ જેઓ જ્યાં લડવું પડે ત્યાં લડે છે,
જે મહાન યોદ્ધા છે, યુદ્ધ નથી જેમનું કોઈનીયે સાથે પણ,
ફક્ત અસીમ શોધો છે,
જે જ્યારે રહેતા નથી ત્યારે પણ
હિમાલય સમાન ઊભા રહે સ્મરણની શ્રદ્ધે ભૂમિ પર
એવા જેમના વિરોધો છે,
આ કવિતા તેમને માટે!

ગળ મીઠો કાગળ
મુકેશ જોષી

આજે તારો કાગળ મળ્યો
ગોળ ખાઈને સૂરજ ઊગે, એવો દિવસ ગળ્યો.

એક ટપાલી મૂકે હાથમાં... બ્લાલ ભરેલો અવસર
થાય કે બોણી આપું, પહેલાં છાતું એને અત્તર
વૃક્ષોને ફળ આવે એવો મને ટપાલી ફળ્યો ... આજે.

તરસ ભરેલા પરબીડિયાની વચ્ચે મારી જાત
'લે મને પી જા હે કાગળ!' પછી માંડજે વાત
મારો જીવ જ મને મૂકીને અક્ષરમાં જઈ ભળ્યો ... આજે.

એકે એક શબ્દની આંખો, અજવાળાથી છલકે
તારા અક્ષર તારા જેવું મીઠું મીઠું મલકે
મારો સૂરજ પશ્ચિમ બદલે તારી બાજુ ઢળ્યો ... આજે

'કાગળને પ્રથમ તિલક' માંથી
પ્રકાશક: ઇમેજ પબ્લિકેશન્સ પ્રા. લી.
મૂલ્ય: રૂપિયા ૭૦
સૌજન્ય: સુરેશ દલાલ

દુઃખ ના વધાર
બિસ્મિલ મન્સૂરી

આંસુઓથી ભર્યો ભર્યો પાલવ,
તારી દુનિયાની કેવી માયાજાળ!
સર્વ જશ તારા નામના ફાળે.
ખાલી ખાલી તું મારું દુઃખ ના વધાર.

What happend to the elephant? Sujata
Bhatt

પેલા હાથીનું શું થયું?
કિશોર રાવળ

(મારો મમરો: તમને બાળપણમાં વાંચેલી પેલી વાર્તા યાદ છે ખરી જેમાં સ્તબ્ધ થઈ, મુંગી ઊભેલી માનવમેદની વચ્ચે પેલા બાળકે કિકિયારી પાડી હતી, "એ ઈ રાજા નાગડો!" ?
એવીજ નિર્દોષતાથી અને નિખાલસતાથી તરવરતી અને તેની જેમ જ દઝાડતી આ કવિતા મેં અનુવાદ કર્યો છે તેમ કહી અહીં રજૂ કરી છે પણ ખરેખર તો એ નવી પેઢીની, વાંચીને આપણા સોની છાતી ગદ ગદ થાય તેવી સુજાતા ભટ્ટની જ છે.)

what happen to the elephant
the one whose head Shiva stole
to bring his son Ganesh
back to life?

This is child's curiosity,
The rosy imagination
that continues
probing, looking for a way
to believe the fantasy
a way to prolong the story.

If Ganesh could still be Ganesh
With an elephant's head,
Then couldn't the body of that elephant
find another life
with a horse's head-for example?

But now when I gaze
at the framed postcard
of Ganesh on my wall,
I also picture a rotting carcass
of a beheaded elephant
lying crumpled up
on its side, covered with bird shit,
vulture shit-

Oh, that elephant
whose head survived
for Ganesh,
he dies, of course, but the others
in his heard, the hundreds
in his family must have found him.
They stared at him for hours
with their slow swaying sadness...
How they turned and turned
in a circle, with their trunks
facing outwards and then inwards
toward the headless one.

This is a dance,
a group dance
no one talks about.

(From 'Point no point' by Sujata Bhatt)

શંકર ભગવાને તેમના દીકરા
ગણેશને સજીવન કરવા
જે હાથીનું માથું કાપીને ચોટાડ્યું
તે હાથીનું શું થયું?

જિજ્ઞાસાથી જ હું
જ્યાં ત્યાં ચાંચ નાખી
વાર્તા લંબાવવા પૂછ પૂછ કરું છું.

હાથીનું માથું પહેરીને પણ ગણેશ
જો ગણેશ રહી શકે તો
એક દાખલા તરીકે, એ હાથીનું શરીર
એકાદા ઘોડાનું મોઢું પહેરીને પોતાની
જિંદગી લંબાવી ન શકે?

અને આપણને હાથીની આવરદા વધારવા
એવું ઘોડાનું માથું
મળે તો પણ એક પ્રશ્ન સતાવે કે
ખરો હાથી કોણ?

અને બીજો પ્રશ્ન એ કે ઘોડાના શરીરનું શું?

મારું મન શંકરદાદાનું આ બેદરકાર વર્તન
સ્વીકારવા તૈયાર નથી અને
કોઈને પણ હાનિ પહોંચાડ્યા વગર આ
વાર્તાનો ઉકેલ શોધે છે.

પણ ક્યારેક ક્યારેક મારી દીવાલે હું
ગણેશનાં ચિત્રવાળું પતું જોઉં છું
ત્યારે મગજમાં પેલા હાથીનું,
માથા વગરનું, કોહાતું જતું,
પક્ષી અને ગીધાંના ચરકથી
છવાયેલું શબ દેખાય છે.

પેલા હાથીનું માથું તો
ગણેશ માટે વપરાણું અને
જુગ જુગ સુધી જીવતું રહ્યું.
અરે, પણ એ તો મરી ગયો અને તેના ઘણા
બીજા હાથીઓ અને અસંખ્ય જાતભાઈઓને
તેનું શરીર મળ્યું હશે,

ત્યારે તે બધા ઘેરો ઘાલી
તેની આસપાસ ફરી વળ્યા હશે,
ધીમા નિશ્વાસ નાખતા ઝૂલ્યા હશે,
ઝૂંપ્યા હશે.

એ શબની આસપાસ સૂંઢો
ઘડિકમાં વર્તુળની બહાર
અને ઘડિકમાં એ શબ તરફ ઝૂલાવતા
ગોળ ગોળ ફેરા ફર્યા હશે.

કોઈ કથામાં,
હાથીઓના વૃંદના આ નૃત્યની વાત
કોઈ કદી કરતું નથી.

(સુજાતા ભટ્ટની 'Point no point' માંથી)

પ્રેમ
વર્ષા દાણી

તારી આંખોના મહાસાગરમાં મેં જોયો છે પ્રેમ,
તારી વાતોમાં મેં સમજ્યો છે પ્રેમ,
તારા શ્વાસોચ્છવાસમાં મેં જાણ્યો છે પ્રેમ,
મારા હૃદયના ધબકારમાં મેં અનુભવ્યો છે પ્રેમ,
બસ એક વખત તારા આશ્લેશમાં
મારે માણવો છે, એ હુંકાળો પ્રેમ.

કોનું રૂપ...
કાન્તિ મેપાણી

કોનું રૂપ ઢળી ઢળી જાય
મેઘની ધારે તેજ કુવારે
કોણ હસી છલકાય... કોનું રૂપ?

ફૂલને દલદલ નવજીવનને કોણ રે રહેતું ઝંખી
જલને કણકણ, આજ અનેરી કોણ બજવતું બંસી

ફાગણી ફાગે
સમીરણ રાગે
જીવનવન મહોરાય... કોનું રૂપ

અવર નિજના ભેદ ભૂલ્યાનું આજ સપરમું ટાણું
મરૂં કુંજે ને ગિરિ કુંજે સખી પ્રગટે પ્રેમનું વહાણું

જે ભૂમિ પર
પાય પડે
એની લગની લાગી જાય... કોનું રૂપ

અનિલ દેસાઈ
ઋતુસંહાર

શિશિરની શીત
થીજવે હાડ આપણું
લાગે મીઠી રજાઈ, ને તાપણું

વાયરા વસંતના વાય
આંબે મંજરી લહેરાય
ડાળે કોકિલ ગાય

ગ્રિષ્મના વાયરા ઊના
વનવગડા ભાસે સૂના
પણ રાતે ગાદલાં,
છત પર ઝાકળભીનાં

વાયા દખણાદા વાયરા
પણ વાદળી રિસાઈ, ધરતી સૂકાઈ
ઝૂરતા ખેડુની વરસી આંખલડી

પડ્વ પીળાં પર્ણો
પ્રસરતાં પૃથ્વીપરે
પાનખરમાં

ભરત પાલ

મસોતું અને
આપણું મન: જાણે
જોડિયા ભાઈ!

પંખીઓ ચણે:
હાથમાં ગોફણ ને
હું જોયાં કરું!

પન્ના નાયક

નીરવ સ્નોમાં
ચાલે ચાર પગલાં
વાતો કરતાં...

અમેરિકન ડ્રીમ કિશોર રાવળ

ચમકે ચાંદ
સાત સમુંદર પાર
મારા આંગણે!

નરેન્દ્ર પંડ્યા વર્ષામંગળ

વર્ષા ઋતુના
વાયરા લીલાછમ
ઘરતી શોભે

લીલું આકાશ
ને, લીલી છે ઘરતી
ડાળીઓ ડોલે

નાઘાં ઝાડ
આજ લીલા રંગથી
જાણેકે- હોળી!

લીલુડાં પાન
ઝાડે ઝાડે ઝુમર
ડોકાય ફુલો!

મસ્ત પવન
હિલોળે- આખું ઝાડ
પાંદડા નાચે

કેંક માસથી
ઝાડવાં મેલાં ઘાણા!
ઘોવે ચોમાસું!

દિવાળી

અંધારી રાત
સળગી દીવાઓથી,
દિવાળી આવી.

દિવાળી રાતે
તારલાઓ ટપક્યા
ફુલઝરમાં.

ભડકે બળે
રાત દિવાળીની
તો ય શીતળ!

ફટાકા ફુટે
ઉચે ઉચે હવાઈ
ખેરવે તારા!

મારો મમરો કિશોર રાવળ

આમાં રજૂ કરેલી બધી કૃતિઓ માટે તેમના કર્તા, ચિત્રકારો, લેખકો અને કવિઓનો કોપીરાઈટ છે અને કોઈમાંથી કંઈ પણ લઈને બીજે છપાવતાં તેમની પરવાનગી જરૂરી છે. પણ છાપીને મિત્રોને મોકલવા સામે કોઈ બાધ નથી. કિશોર રાવળ (જોડણીની ભૂલો રહી જાય છે. નવો નિશાળિયો છું પણ તે કંઈ યોગ્ય બચાવ નથી જ. ખાલી, ભૂલો મારી જ છે અને તે માટે દિલગીર છું. કોઈ ધ્યાન દોરશે તો સુધારવા તત્પર છું.)

એક અવસર

આજે કેસૂડાંને એક વર્ષ પૂરું થયું તેનો આનંદ ખૂબ જ છે. શરૂ કરતાં ત્રણેક અંકો સુધી ચાલે તો પણ ઠીક એવો મદાર હતો એટલે સાતમાં અંકે પહોંચ્યાનું તો તો બોનસ ઉપર બોનસ કહેવાય. કદાચ થોડું તો પેલા 'ગામના છોકરાં ગારાનાં અને મારા છોકરાં સોનાનાં' એવું હોય જ. અને તે છતાં બીજાં કોઈ કંઈ કહે તો સાંભળવું ગમે.

બાળમંદિરમાં જવાને વાર છે નહિ તો પ્રગતિ પત્રકની માગણી કરી શકાત! કેસૂડાં વિશે તમારા મનમાં ઉદ્ભવતા વિચારો મોકલી આપશો? કોઈ શિયાળુ પાક, કોઈ ખાસ પૌષ્ટિક આહાર કે કોઈ બાલાગોળી, મૂળિયા, ગંઠોડાના સૂચનો પણ સ્વીકાર્ય જ છે.

પણ આજે તો ફુગ્ગા ફુલાવી પપૂડા વગાડવામાં સાથે જોડાશો તો મજા આવશે.

આજની ઉજવણી નિમિત્તે 'શા માટે મારે ગુજરાતી લખવું છે' તે ઉપર પાંચ-છ લીટીઓ લખી મોકલશો તો સૌથી સ્પર્શી જાય, હસાવી જાય કે ગળામાં ડૂબો લાવી દે તેવા પાંચ જણાને ગુજરાતી લખવા માટેનો ૪૦ ડોલરનો GujWritey Software ભેટ મોકલવામાં આવશે. 'ટપાલ પેટી'માં ક્યાં મોકલવું તેની વિગતો જોશો અને તમારું નામ ઠામ મોકલવું ભૂલતા નહિ!

અશોક મેઘાણી કિશોર રાવળ

રંગીન ચશ્માંઓ

અંગ્રેજી લેખક બીઅરબોમને એક વખત નવું સંશોધન કરવાની પ્રેરણા થઈ આવી. તેને થયું, "માણસો અમુક પીણાઓ પીને મગજ પરનો કાબૂ ગૂમાવી છાકટા કેમ થતા હશે તેનો તાળો મેળવીએ." એણે ટિસ્કી અને પાણી ભેળવ્યા-અને તેનાથી નશો ચડ્યો. જિન અને પાણી મેળવ્યાં અને તેનાથી પણ કાબૂ જતો લાગ્યો. રમ અને પાણીના સંયોજને પણ તેવી જ અસર કરી અને તે નિર્ણય પર આવ્યો કે આમાં બદમાશી પેલાં પાણીની જ હોવી જોઈએ...

આજે મને થયું કે ગળથૂથી પછી પાયેલા આવાં અનેક અસત્યો હોય છે તેની ખોજ કરી વિચાર માટે મૂકું.

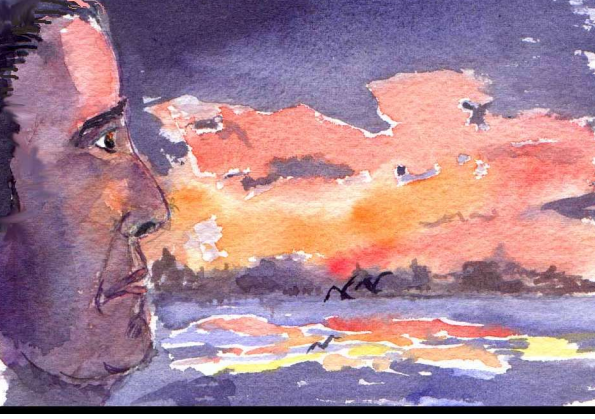
એક બુધ્ધિ અને હૃદયની વાત કરીએ છીએ. "તર્ક મને કહે છે કે આઈસક્રીમ ન ખા પણ મારું હૈયું કહે છે કે થાવા દે ને!" મેં મારી જાતને ટપારી, ખભે હાથ મૂકી કહ્યું, "ગાંડિયાભાઈ, હૃદય તો અક્કલવગરનો પંપ છે. એક ચાર ડોલરિયું કેલ્ક્યુલેટર મારાં હૃદય કરતાં વધુ બુધ્ધિ ધરાવે છે. મગજ હૃદયને સંદેશો મોકલે કે જરા જોરમાં પંપ ચલાવ એટલે ધબકારા વધે, જીભને સંદેશો મોકલે એટલે એ લાળ પાડવા લાગે." હૃદય તો માત્ર મગજનું ગુલામ છે. વિજ્ઞાનીઓએ મગજના ડાબા-જમણા ભાગને તર્ક અને ઉર્મીઓનાં સ્થાન તરીકે નક્કી કર્યા છે. 'હૃદય' શબ્દ ભાષામાં આ સંદર્ભમાં વણાયેલું છે તેને બદલવાની જરૂર નથી. ખાલી ધ્યાન ન ચૂકવું કે આપણે મગજના બે પાસાંઓની જ વાત કરીએ છીએ. હૃદયને કોઈ લેવા દેવા નથી!

એક બીજું દૃષ્ટાંત લઈએ. અમે કુટુંબના પાંચ છ જણાઓ સાથે ફરવા ગયાં હતાં. મજાની જગાએ ઉજાણી કરી એટલે મજામાં મજા પડી. પછી કોઈએ સૂચન કર્યું કે અંતકડી રમીએ. અને શરમ નેવે મૂકી બધાની સાથે મારી મર્યાદિત શક્તિઓ છતાં પણ જૂનાં નવાં ગીતો યાદ કરીને બે એક કલાક રાગડાઓ તાણ્યા. અને તે દિવસે સાંજે એકરત થઈ જવાય તેવી, તન્મય કરે તેવી, કદિ ન અનુભવેલી શાંતિ અનુભવી. એ શાંતિ થાકની, ઉધની કે પેટમાં પડેલા લઙ્કાની શાંતિ નહોતી પણ એક પ્રસન્નતાની, હુંકાળી શાંતિ હતી.

ધ્યાન, મનન, સંઘ્યા કે મેડિટેશન કરનારા વર્ણવે છે તેવી આ મનોરમ શાંતિ હતી. વિધિ તો એક જ ને કે થોડી પળો જગત સાથેના બંધનો મોકળાં કરી, મનને વિચાર-શૂન્ય કરી નાંખવું? મને થયું કે તન્મય થઈને ગાઓ તો પણ એમ જ થાય ને? તે સાંજનું જાદૂ સમજાઈ ગયું- અને સાથોસાથ ભજન પાછળની ભાવના ગળે ઉતરી ગઈ. એવું હોઈ શકે કે ક્યા ભગવાનનાં નામ લો છો તેનાં કરતાં ગીતમાં તન્મય થવું એ અગત્યનું છે?

ભજન તરીકે "મારા જોડા છે જાપાની" એ ગીત પણ ભાગ ભજવી શકે નહિ? -અને તેમાં કોઈ ફિલ્સૂફી ન ડૂહોળવી પડે અને હિંદુ, મુસ્લીમ, શીખ, ઈસાઈ કે નાસ્તિક સૌ સાથે બેસી લાભ ઉઠાવી શકે?

કિશોર રાવળ

પ્રેમનાં કારણો કિશોર રાવળ

હોળીના રંગે રંગાયેલી કોઈ તરુણી સાંજ પડે તળાવના પાણીમાં ન્હાવા ઊતરી હોય અને તેના પાણીમાં રંગો નિયોવતી હોય તેવી રંગીલી, નશીલી, જુવાનીની યાદ તાજી કરાવે તેવી આ સાંજ હતી.

પણ નર્મદનું મંતવ્ય જરા જૂદું હતું. તેને મન જાણે સારી જિંદગીના રંગો એક પળમાં એ પાણીમાં નિયોવાઈ ગયા ન હોય? કારણ સાદું એવું. જાણે કે અમેરિકાના ઇતિહાસમાં ૨૦૦ વર્ષ પહેલાં થયેલા સ્વાતંત્ર્યનામાની વાત વાંચી, તેમાંથી સ્ફુરણ થઈ હોય તેમ તેમની પત્ની રાધાએ સ્વાતંત્ર્યનામું જાહેર કર્યું હતું - અને એ પણ આજે ૧૫ વર્ષના લગ્નજીવન અને બે છોકરાંઓ બાદ કે "હવે નહિ વધું."

એવું જાહેર કરવાનું કારણ પણ સાદું. એક સુંદરવર સાથે રાધાને પ્રેમ થઈ ગયો. નામ તો સુંદરલાલ પણ રાધાએ તેનું નામ સુંદરવર કર્યું ત્યારથી શંકાનો કીડો નર્મદના મનમાં સળવળતો હતો. આજે આ કીડાનો અંજામ આવી ગયો.

સાંજે કામેથી આવી ઘરે પહોંચ્યો અને કોટ, પાટલૂન અને જોડા કાઢી, લેંઘા-ખમીસ પહેરી મોં ઘોઈ જમવા માટે ટેબલ પર નર્મદ આવ્યો. મન ભાવતું ભોજન જોયું. કાંદા બટેકાનું શાક, આખા મરીના છંટકાવવાળી ખીચડી, પાર્લે બિસ્કિટને વટલાવે તેવી ફોરી ભાખરી અને વાટકો એક દહીં! મનમાં મૂક આરાધના કરી દેવનો મૂંગો આભાર વ્યક્ત કર્યો.

પહેલો કોળિયો મોંમાં મૂક્યો. અત્યંત ગંભીર મોંએ સામે બેઠેલી રાધાએ વાત શરૂ કરી, "જૂઓ, મારે કંઈ કહેવું છે અને બહુજ ગડમથલ કરીને મનમાં ગોઠવ્યું છે. તો મને બોલી લેવા દેશો?" નર્મદ વિસ્મયથી તેની આંખ વતી આગળ વધવા ઈશારો કર્યો.

"મેં નક્કી કર્યું છે કે હું મારું બાકીનું જીવન સુંદરવર સાથે ગાળીશ.

"અને મારે તમારા તરફથી કંઈ પણ જોઈતું નથી. પૈસા, ઘર, છોકરાંઓ બધું જ તમને મુબારક. સુંદરને થોડો પગાર વધારો થયો છે, બે જણને રહેવા માટે સગવડ છે અને બહુ સાદાઈથી જીવન જીવવું અમને બન્નેને ગમે છે એટલે ગામને બીજે છેડે, ગઢેચી આગળ એક નાનું ભાડાનું ઘર મળી ગયું છે ત્યાં અમે રહેશું અને એટલાં દૂર હોઈએ તો આપણે એકબીજાની હડકેટમાં ઓછા આવીએ.

"તમે આટલા વર્ષોમાં એક વખત પણ ઉંચે સાદે નથી બોલ્યા. હંમેશા મીઠાશથી, કુણાંશથી એક સજ્જનની જેમ જ વર્ત્યા છો એ માટે હું ખૂબ જ ઋણી છું. મારે તમારી સાથે કંઈ દ્વેશ નથી, કંકાસ નથી, વેર નથી.

"વેર હોત તો વેરના કારણો હંમેશા બહુ જ સ્પષ્ટ, સજ્જડ અને મુદાવાર ટપકાવી શકાય તેવા હોય છે અને આંગળીનાં વેઢાં પર ગણાવી શકાય તેવાં હોય છે.

"પ્રેમના કારણો ઘૂંઘળા હોય છે. તે સમજાવવા નથી કોઈ તર્ક કામમાં આવતો-ન કોઈ શબ્દાવલિ તેને પૂરો ન્યાય આપી શકતી. એટલે કંઈ પ્રશ્ન કરશો તો મારી પાસે કંઈ જવાબ નથી.

"મિત્ર તરીકે રહ્યા છીએ-અને એ જ રીતે છૂટા પડીએ એવી ભાવના છે."

નર્મદને સમજ ન પડી કે શાકના ફોડવાંવાળો ભાખરીનો ટુકડો અધવચ્ચ હવામાં અટકીને શા પ્રયોજનથી ઊભો હતો.

"મને આજે રુચિ નથી. હું એક ચક્કર મારીને આવું. આ ઢાંકી રાખ," એમ કહી નર્મદ ઉભો થઈ ગયો. હાથ મોં ઘોઈ, ચંપલ પહેરી નીકળી પડ્યો. પાછલે રસ્તે નીકળી બોરતળાવ પહોંચી ગયો અને રંગીન સંઘાના રંગોનું જૂદી જૂદી દૃષ્ટિએ વિશ્લેષણ કરતો બેઠો.

કાબેલ માનસશાસ્ત્રી ત્યાં હાજર હોત તો કહી શકત કે નર્મદમાં જરા પણ ગુસ્સો નહોતો. નહતી મન અને શરીરને ગૂંગળાવતી ઘેરી નિરાશા કે નિસ્તબ્ધ, નીરવ સ્મશાનશાંતિ. લાગણીઓમાં તો માત્ર આ કોયડાને સમજવાની એક પ્રબળ વિજ્ઞાની જેવી જિજ્ઞાસા અને સ્થિતપ્રજ્ઞતા.

મનમાં એક વિચાર તેને વારંવાર આવતો હતો. "યુગે યુગથી સાહિત્ય, શાયરી ને, લોકકથાઓ અને હવે હવે સિનેમાઓ પણ પ્રેમીઓની વાતો કરતાં આવ્યાં છે, બિરદાવતાં આવ્યાં છે. પ્રેમીઓ ભેગાં થાય ત્યારે લોકો હર્ષમાં આવે છે અને તેમના હૃદયનાં ટુકડાં થાય ત્યારે લોકો ડબ ડબ આંસુ સારે એટલે નરનારીના પ્રેમમાં રહેલું જાદૂ તો સૌને શિરોમાન્ય છે.

"પ્રેમીઓમાં એકાદું પણ પરિણીત હોય તો લોકો કુંગરાતાં કેમ હશે? પરણેલા કે ન પરણેલા પણ એ આકર્ષણની કેમિસ્ટ્રીમાં તો સરખાં જ ને? એક માણસ પરણેલી સ્ત્રીના પ્રેમમાં પડે તેમાં તો શું વાંક? એ પણ બિચારો એ જ માટીમાંથી બનેલો માનવી છે જેમાંથી પેલાં બે પણ બનેલાં છે! કામ કહો, સેક્સ કહો કે આકર્ષણ કહો તે કુદરતે મૂકેલું એક પ્રબળ અને ઘણી વાર અદમ્ય થઈ જતું બળ છે.

"ખાલી અંગત હિત પર તરાપ પડે ત્યારે તરખાટ થાય! દ્વેષ, સંપત્તિ, સંતતિ એ બધાં પોતાનો ભાગ ભજવે અને પ્રેમીઓની જિંદગી છિન્ન ભિન્ન કરી નાખે. અને એ દ્વેષ શાને માટે? જંગલમાં રહેતા આદિમાનવ અને આજના શિષ્ટ માનવીમાં કંઈ ફેર તો હોવો જ જોઈએ ને? નહિ તો આપણે આટલા સમયમાં શું પ્રગતિ કરી?

"બીજાંઓ ભલે કહે કે આ મુરખ રાધા છોકરાં, વર, બધું મૂકી ક્યાં ભાગી ગઈ! શરમ ન આવી? પણ એટલી લાજ નેવે મૂકી, આ સમાજમાં આટલું મોટું ડગલું લેવું તેની પાછળનાં ઘૂંઘળાં કારણો પણ અચંબો પામે તેવા, અભેદ અને પ્રબળ હોવાં જોઈએ ને? એમાં એ બિચારી શું કરે?

"મને ખબર છે કે અમારાં લગ્ન માબાપોએ યોજેલ હતાં. અને આટલા વર્ષો રાધાએ મને પ્રેમ પ્રેમ અને પ્રેમ આપ્યા જ કર્યો છે અને તેના સાક્ષી જેવું મારું મન છે, મારે તેમાં બીજા કોઈ સાક્ષીની જરૂર નથી. એણે આપેલા પ્રેમના બદલામાં તેને આજે હું ટેકો ન આપું તો બીજું કોણ આપે?

"અને તે પોતે લાગણીના ધોધમાં તણાઈ ગઈ હોય અને તેનાં રોક્યા ન રોકાય તેવાં પૂર રોકવાં જઈએ તો પાપ ન લાગે? એ ખુશ હોય તો મને ખુશી સિવાય બીજું હોઈ જ કેમ શકે?

"અને, ન કરે નારાયણ, કદાચ ક્યારેક થાય છે તેમ થોડા જ સમયમાં ખબર પડે કે આ નવો પ્રેમ છીછરો હતો તો મારે તે વખતે પણ ટેકો આપવા તેની બાજુએ ઊભા રહેવું જોઈને.

"અને આવું કંઈ થાય, ત્યારે લોકો સમાજની વાત લાવે. પણ સમાજ લોકો માને છે તેવો અજડ નથી. સમાજ નવા વિચારો સામે થોડું મોં મચકોડી ને પછી હસે, "એમ? આ કાંઈ અવનવો ઈલાજ કાઢ્યો લાગે છે." એમ કહી નવા વિચારોને ગોદમાં સમાવતો આવ્યો છે. રૂઢિઓ ભંગાય, નવી પેદા થાય અને ફરી પાછી તે ભંગાય! એ કમ તો પુરાણો છે.

"કોઈ સમજુ માણસે દ્રૌપદીની કલ્પના મહાભારતમાં મૂકી, સમાજને પૂર્વતેયારી કરી આપી છે. જે સુમેળથી પાંડવો એક પત્ની રાખી તે જમાનામાં રહી શક્યા તે આજના જીવનમાં કેમ અપનાવી સમાજની સામે જૂના, સારા વિચારો પુનર્જીવિત ન કરી શકાય?"

ઘડ બેઠી અને અગિયાર વાગે નર્મદ ઘરે પહોંચ્યો. ઘરે આવીને બોલ્યો, "ચાલ, હવે મને ભૂખ ખૂલી ગઈ."

જમતાં જમતાં તેણે પ્રસ્તાવ રજૂ કર્યો. "જો, સુંદર ગુલાબી માણસ છે અને મને તેની રંગબેરંગી વાતો ગમે છે. અહીં જ સાથે રહે તો મને તેની કંપની રુચિકર રહેશે. બીજાં ઘરના ખર્ચા કરવાની જરૂર નથી. મને સાદાઈથી રહેવા સામે કંઈ વાંધો નથી પણ એવી જરૂર નથી. મારી આવકમાં બધાં ખર્ચા કાઢીને પણ સારી એવી રકમ ફાજલ રાખી શકાય છે અને એ પૂરી આવક તારા હાથમાં જ મૂકાશે, અત્યાર સુધી જેમ કરતાં આવ્યા છીએ તેમ. એટલે આ મારી અને આ સુંદરની મિલકત એવા પ્રશ્નો ઊભા જ નહિ થાય. સૌ આનંદમાં રહી શકીશું.

"છોકરાંઓ આંખ સામે હોય તો મને અને તને પણ સારું લાગે. હું બહાર ગામ જાઉં તો મને ઘરપત રહે અને તમે જાઓ તો નિશ્ચિત મને સોંપી જઈ શકો.

"મહેમાન માટે રાખેલો ઓરડો હું વાપરીશ. તમને-તને અને સુંદરને-કોઈ રીતે આડખીલીરૂપ નહિ થઈ તેની ગેરંટી કેવી રીતે આપવી તે એક જ ખબર પડતી નથી.

"છોકરાંઓ આપણા ત્રણેની વચ્ચે મેળ, આદર જોશે એટલે બનતાં સુધી તો કશું સમજાવવાની જરૂર નહિ પડે પણ એવી જરૂર પડશે તો કંઈ રસ્તો કરશું.

"એક રહ્યો સમાજ-છાને થોડો વખત ખીચી પેટમાં ખદબદ થાય. તને એની ચિંતા નહોતી તો મારે શા માટે રાખવી જોઈએ? સમાજે ઘણા નવા વિચારો આસાનીથી પચાવ્યા છે તો વાંધો નહિ આવે.

"કેમ લાગે છે આ વિચાર?"

રાધા માથું ઊંચું કર્યું તો મોં આંસુથી ખરડાયેલું હતું. અવાચક થઈ ગઈ. થોડી વારે વાચા આવી ત્યારે બોલી. "મને કંઈ સમજાતું નથી. સમજાવશો આવું કરવાનું કારણ?"

નર્મદ હસ્યો, "પ્રેમનાં કારણો ઘૂંઘળા હોય છે!"

Gossamer reasons for love! Kishor Raval

The colors of sunset reflecting in the water of the Bor Lake appeared as if a young girl, returning from the spring festival of colors, dipped herself in the water to wash the colors away from her body and thus painted the waters in all the bright colors; a colorful, heady evening that rekindled the memories of one's youth.

But to Narmad it appeared as if all the color was being drained out of his life. The reason for this was simple enough. His wife Radha, inspired perhaps by the declaration of independence from American history, had made her own declaration- after 15 years of wedded life and two children she had said she wanted to call the marriage off!

The reason for such a declaration was also simple enough. She had fallen in love with Sundar. Narmad got the first germ of doubt in his mind when Radha started calling this neighbor "Sundar" instead of the formal Sundarbhai.

Narmad came home this particular evening, got rid of his work clothes, put on a fresh pair of khamis and lengha, washed his face with soap and came to the dining table for supper. His heart rejoiced when he saw the spread. A platter of curried potatoes and onions, khichadi with a generous sprinkling of black peppers, a bhakhri as crisp as a Parle Biscuit and a bowl of cool, appetizing yogurt. He made a silent prayer to the One who made this evening a reality.

As he was about to put the first morsel in his mouth, Radha looked at him with an anxious smile and told him. "I have something very important to tell you. It has been very difficult for me to find and arrange the precise words... so would you let me finish before asking anything?" Narmad gave a slight nod and asked her with his eyes to proceed.

Radha started. "I have decided to live the rest of my life with Sundar.

"And I don't want anything from you: neither the money, nor the house and not even the children. You may keep all of them. Sundar got a small raise. It is not much but it is enough for our simple life together. We are going to rent a place at the other end of the town so you and I don't tread on each other's toes.

"You have never raised your voice in all our life together. You have been sweet and soft and pleasant. You have been a perfect gentleman in any sense of the term. I am indebted to you for all that.

"And let me tell you I have no quarrel whatsoever, no bones to pick. I am not angry with you.

"If I was angry, I would have had specific reasons; clear, precise and countable on one hand and thus easily itemized. I don't have them.

"The reasons for love are gossamer. No logic can explain it; no word construct can make even a halfway decent job of giving it shape. So I would not even try it.

"We have lived like good friends-let's part as good friends too and hopefully remain so."

Narmad could not understand what the morsel in his hand was doing in midair.

"I am not hungry," he said at last. "I will go for a stroll. Maybe that might whet my appetite. Keep the food on the table." He got up, washed his hand and gargled. He put a pair of chappals on his feet and went out. He took some back roads and, around sunset, found himself at the Bor Lake, juggling myriad interpretations of colors dancing on the water.

If a competent psychologist were handy, he would have told you in a moment that there wasn't a bit of anger in Narmad, nor was there any kind of sinking, suffocating despair or numbness in his body. The closest assessment would have been merely that of the curiosity and the objectivity of a scientist.

One thought kept coming up in his mind over and over again. Since time immemorial, literature, poets, storytellers and-lately-cinemas have sung the glory of lovers' worlds- applauding them when they meet and shedding tears in their separations. The magic between a man and a woman has been incontrovertible.

Narmad could not understand why people scoffed when one of the lovers was married to someone else. Wasn't the chemistry, after all, still the same? The sexual force that attracted and drew people close together was unchanged.

The problem arose when someone's rights were trampled upon. Jealousy, property issues about money or children all played a role in spoiling the life of lovers. And why? Jealousy? Why jealousy? If she is happy, I cannot be anything but happy in her happiness. And we are civilized people. We have come a long way from the brutes of the Stone Age. We are compassionate and gentle people who should rise above petty selfishness! Otherwise what have we achieved in all this years?

Others may say that this stupid woman Radha left her husband and children, didn't she think of the impropriety of it all? But certainly if she put aside all such concerns and took a step like this 'shamelessly' and 'blindly', her 'gossamer' reasons for love must have been so irresistible and so impenetrable and so beyond her capacity to handle! What else could the poor girl do?

Narmad thought, "I know that our marriage was an arranged one. But all these years, she gave and gave and gave all her love. I am the witness and I do not need anyone else to substantiate that for me. If I do not in return stand by her, who else is expected to?

"And if she is so strongly drawn into this torrent of emotions, then it will be a sin to even try and stop her.

"God forbid and her affair gets into doldrums and she finds this wasn't the right thing after all, I would like to be close to her for support and to help bring her back to normalcy.

"And whenever something like this happens, people talk about society. But they don't know how flexible this so-called inflexible society actually is. Society may put on a mask of disapproval for a while, but ultimately it smiles and says 'That's a cute way of doing things. Hmmmph!'-and adds this as a new idea in its repertoire.

"Some man with keen understanding of the human psyche has already prepared us by creating the character of this woman Draupadi in the Mahabharata with her 5 husbands who all lived in complete harmony! If they could live in accord some 5000 years back, it's high time we adopt their method in today's world."

The last piece of the jigsaw fitted. He trekked his way home. It was 11 o'clock when he reached home. "Well, Radha, I am hungry now."

While having his late supper he proposed. "See Radha, Sundar is a good soul and a wonderful companion. I like him myself, so I am not at all surprised about your decision.

"I have nothing against simple living but it is not necessary at all. My income leaves a tidy sum every month after all the expenses. My earnings I can still put in your hands as I have been doing all this years. So there is nothing to worry about my money and Sundar's money.

"We have a spare room that we use for our guests... Suppose I move there. Despite what you told me, I know you love our children and would like to be close to them. This way, I would get to be there near them, too. If any of us need any help, we are all together. Our children may be uneasy in the beginning-but once they see the love and respect amongst us, they will be comfortable. And other people? You weren't worried about them, so why should I be?

"So-why can't we be happy in this one house and live without any anxiety, worries and full of joy as we've done so far? How does that sound?"

Radha raised her eyes. Her face was tear-stained. She was thunderstruck and speechless. When she got her voice back, she asked, "I don't understand this at all. Could you elaborate, please? Why? Why would you do that?"

Narmad merely smiled, "The reasons for love are gossamer."

બાલકલાકાર બાધેલા કિશોર રાવળ

રમેશ વાધેલા નામે રમેશ અને વાને મેશ. ચહેરો રૂપાળો તો નહિ જ બલ્કે સાદો કહેતાં પણ અચકાવ. તેની માને જ વહાલો લાગે તેમ કહો તો સત્યની લગોલગ પહોંચ્યા એમ કહી શકાય. માએ જ નાનપણમાં ઘી ગોળ ખવડાવી તેને કોઠીમડા જેવો ગોળમટોળ બનાવ્યો એટલે એ વહાલ ન કરે તો ક્યાં જાય?

રમેશ આજે "પારિસ હેર કટિંગ સલુન"માં દોઢ વરસથી કામ કરતાં હવે બન્ને હાથે કાતર વાપરવામાં પાવરધો થઈ ગયો હતો-પેલો ચીથરિયો બાવો બન્ને હાથે ચીપિયા ખખડાવે તેમ. દુકાનનો માલિક બાલુ તેની પ્રગતિથી ખુશ હતો અને છેલ્લો એક મહિનો બાલુએ પોતાના અષ્ટકોણી જડબા ઉપર રોજ હજામત કરાવી રમેશને ઘરાક મૂંડવાનું પ્રમાણપત્ર આપ્યું એટલે હમણા હજામત પણ કરવાનું શરૂ કર્યું હતું. તમે માનતા હો કે હજામત વાળ કાપવા કરતાં સહેલી એટલે એ પહેલાં શીખવાડવામાં આવે તો એ તમારો મોટો ભ્રમ છે. હું સમજાવું. વાળ કાપવામાં ભૂલ થાય તો અરધા ભાગની ભૂલો તો દેખાય જ નહીં. દેખાય તેટલી સુધારી શકાય અથવા તો "તમને 'ફાશિન'ની ખબર નથી લાગતી" એમ કહી ઘરાકને શરમમાં નાખી શકાય. હજામતમાં ભૂલ થાય તો લોહીના ફુંવારા ઢાંક્યા ઢંકાય નહીં. ગામ આખું હસે કે "કોણ હજામ મળી ગયો?" એ નફામાં. 'નાગાં' જડબાને કેમ ઢાંકો? એટલે હજામત જરા અઘરી કહેવાય.

રમેશને છેલ્લી ઢબનો પૂરો ખ્યાલ અને ફોટા ઉપરથી જોઈને ફ્લાર્ક ગેબલ જેવી ફાંકડી મૂછો રાખી હતી. મનમાં એક કોયડાનો તાળો મળતો નહોતો કે ફ્લાર્ક એવી તો કેવી કારકૂની કરી કે આટલો જગવિખ્યાત થઈ ગયો!

રમેશ સલુનમાં જાય ત્યારે રાજા ભોજ અને બાકીના સમયે ગાંગો તેલી! હૈયું કોરી ખાય એવી ચિંતા કે મારું વેશવાળ ક્યારે થશે!

રમેશ બીજાની વાતો સાંભળી જૂના જમાનાની જાહોજલાલીના વિચારો કરતો અને નિસાકા દેતો. "એઈને કેવા મજેના ઈ દિવસો હશે કે કન્યાને ત્યાં ગયા વગર જ પોતાના મામા, કાકા કે પાડોશીના કાકા, મામા પણ લગન પાકાં કરી શકતા! હવે તો આ વીસમી સદીમાં એવું લફરું બેસી ગયું છે કે બધી કન્યા વેન લે કે "વર જોયાં વન્યાં લગન ન કરું" એમાં એક છોકરીએ કહી દીધું કે, "મને દરે રમવું ફાવે જ નહીં" એટલે રમેશને ઝાળ લાગી ગઈ.

અને આ ઉમ્મર એવી કે એક બાજુ જગતના શિંગડા પકડી ચત કરવાની તમન્ના હોય અને બીજી બાજુ આ ફૂર, નિર્દય અને લાગણીવિહીન જગતમાંથી આપઘાત કરી વિદાય લેવી અને જગતને સમસમતું, પસ્તાવો કરતું રાખી જવું.

પણ જે જીવન આપે છે તે જીવનને સહેવાનો માર્ગ પણ શોધી આપે છે. રમેશને તેના જેવા હમદર્દી, હમરાહી, અપરિણીત અને અપરિણીય દોસ્તો મળી ગયા હતા: જદુ, મંગળો, જેસંગ, અને પિતરાઈ. પિતરાઈનું મૂળ નામ પીતાંબર પણ કોઈ હળવા મૂડમાં પિતરાઈ નામ ચોટી ગયું તે ચોટી ગયું. સાંજે અચૂક સાત વાગે જમી કરીને નાનું પાનવાળાને ત્યાં પાન ખાવા ભેગા થાય. પછી ક્યારેક કોઈ આઠ વાગ્યાના શોમાં સીનેમો જોવા જાય, કાંતો વિજયરંગ થિએટરમાં નવું નાટક પડ્યું હોય તો ત્યાં જાય અને નહી તો તળાવ કાંઠે જઈને બેસે અને અનેકવિધ છણાવટો, મંત્રણાઓ કરતા.

"આ અશોકકુમાર મૂરખ છે. લીલા ચિટણીસ જેવી છોકરી મળતી હોય ત્યાં દૂધમાંથી પોરા ન કઢાય. એના નાના ભાઈની ચતુરાઈથી જ છોકરી હાથમાંથી જતાં રહી ગઈ." તમને ખ્યાલ તો આવી ગયો હશે કે આ બધી ચર્ચામાં નટ નટીઓના જ નામ આવે, પાત્રોનાં નામ ન હોય. કેમેકે પાત્રોના નામ દરેક ફિલમમાં બદલાતાં જાય એટલે કોણ કોની વાત કરે છે તેમાં ગોટાળા થાય.

વશીકરણની વાતો થાય, મંત્રેલા તાવિજની કે દાણાની વાત થાય. કોઈએ કહ્યું કે ઉડતા બાજના છાયામાંપડેલી ધૂળ કોઈ છોકરી ઉપર છાંટો તો પછી એ છોકરીનું ગળું નથી કે તમને છોડી જાય. તે માટે પણ ગધેડિયા ખેતરે જઈ ઘણી ધમાચકડી કરી હાંકી ગયા.

એવો એકે સમય ન હતો કે જ્યારે આ મિત્રમંડળમાંથી કોઈને કોઈ એક તો નિરાશાની ખીણમાં પડ્યો ન હોય. એટલે અવારનવાર આપઘાત કરવાના સાધનોની વાત થાય. જાતજાતના ઝેરનાં મૂલ્યાંકનો થાય. એક વખત નાટકશાળામાં ફૂટતી બંધૂકનો વિચાર આવ્યો કે એક ઘડાકે વાત પતી જાય પણ પછી ખબર પડી કે એ તો ખોટી બંધૂક હોય. ખાલી ઘડાકો જ કરે અને કેળામાં ય કાણું ન પાડી શકે. એક વખત તો પિતરાઈ બોરતળાવ જંપલાવવા ગયો. જ્યાં પ્રાણાયામ કરી ધૂબકો મારવા ગયો ત્યાં આછા અજવાળામાં કાંઈ મધર જેવું દેખાણું તે બીને પાછો આવ્યો.

ક્યારેક સ્ત્રી-પુરુષ રહસ્ય સમજવા પ્રયત્નો કરે. બધાએ મળીને કંઈક સચિત્ર, કંઈક અચિત્ર, કંઈક વિચિત્ર સાહિત્ય ભેગું કરેલું તે પેલો મંગળો સાંચવે. તાળું મરાય તેવો નાનો એક કબાટ તેની એકલાની પાસે હતો.

એમાં એક વખત રમેશ જદુને ઘરે લટાર મારતો નીકળ્યો. જદુ બહાર ગયો હતો. તેની માએ કહ્યું કે શાક લેવા ગયો હતો હમણા આવશે. એટલે રમેશ બહાર ઓટલે બેઠો. રસ્તે આવતી જતી વસ્તીને જોવામાં તેને મજા આવતી. તેમાં સુદની ચૌદશ કે વદના પડવા જેવું કોઈ મોં જોવા મળે તો ધન્યતા અનુભવે.

ત્યાં તેના સરવા કાન પર બાજુના ઘરમાંથી આછો રડવાનો એક સુભાષિણીનો અવાજ સંભળાયો. તમે મને પૂછશો કે ભાઈ, કોઈ રડે અને તે પણ આહું તેમાં સુભાષિણી છે તે કેવી રીતે ખબર પડે. તો તમને તેનું ગણિત સમજાવું. અવાજ રડવાનો અને છોકરીનો એટલી તો ખબર કોઈ પણ ડોબાને પડે, ખરું? એમાં રમેશ જેવો કોઈ "મન તડપત મધુ સપનનકો આજ"ના મૂડમાં હોય ત્યારે અવાજ સુભાષિણીનો જ લાગે ને? ઇતિ સિદ્ધમ!

રડતી કુંવરીને સરિતા તીરે જોઈને દ્રવેલ યુવાનો ઈતિહાસના પાના માટે પડાપડી કરતા હોય છે. તો બિયારા રમેશનું શું ગજું? સિનેમા હોત તો "ન જાને કિધર આજ મેરી નાંવ ચલી રે" કહી બારણું ખોલી હોડી બારણામાંથી અંદર ઘૂસાડત.

રાણા પ્રતાપનો જમાનો હોત તો પાટુ મારીને બારણું તોડી પાડત અને બોલત, "બોલ, બોલ, કોણે તને દુભવી? કોણે આ આંખોમાંથી મોતિડાં ધૂળમાં રેળવ્યાં? આંગળી ચીંધ અને તેને ભૂતકાળમાં લીન કરી દઉં."

ગ્રીસ હોત તો પોતાના ઘોડા ઉપર ખેંચી એ યુવતીને જોજનો દૂર લઈ જઈ, આલિંગન આપી (અને એક જીરવી ન શકાય તેવું ચુંબન આપી) તેનું રુદન ઉડાડી તેનું મોં હાસ્યથી પ્રકાશિત કરી દેત.

પણ આ તો સ્વતંત્ર ભારતનું સંયમ અને શીલવાળું ભાવનગર હતું. કોઈના ઘરમાં કોઈ રડતું હોય અને આપણે નાટકના પાત્રોથી કે અત્યાર સુધી થઈ ગયેલા ડાયાલોગથી અપરિચિત હોઈએ તો મૌન જ પાળવું રહ્યું. એટલે બિયારો રમેશ મનમાં વલોવાતો બેઠો રહ્યો. ત્યાં જદુ તુરિયાં, સૂરણ લઈને આવ્યો. બાએ ચા તૈયાર જ રાખી હતી. મિત્રો ચા પીતા બેઠા.

રમેશે હળવેથી પૂછ્યું કે, "એલા જદુ, અહીં બાજુમાં કોઈ રડતું હતું. કોણ હશે?" જદુ કહે, "એ તો રોજનું થયું. ઈ આ સમજીડી છે અને છાશવારે કલપાંત કરે છે. પણ આપણે આપણી પળોજણમાં પડ્યા હોય તે કેટલાકનું ધ્યાન રાખીએ?" તદ્દન નિસ્પૃહ!

"પણ એ દુઃખી કેમ છે?" "ઠાલી વાયડી. અહિં એને કોઈ વાતે દુઃખ મને દેખાતું નથી. પણ તેને જોવા પેલા મૂરતિયા આવે અને બે-ત્રણ દિવસે એમના તરફથી ના આવતાં બાપ મરી ગયો હોય તેમ દૂઠવો મૂકે."

રમેશને પેલો અશોકકુમાર યાદ આવી ગયો. કાંઈ કારણ વગર પેલી લીલા ચિટણીસને છોડીને નીકળી ગયો હતોને? મનમાં થયું કે કંઈક એવી જ ભૂલો લોકો આ છોકરીમાં કરતાં હશે.

"તે લોકો ના કેમ પાડતા હશે?" રમેશે કુતૂહલથી પૂછ્યું.

જદુ ખડખડ હસી પડ્યો. "તું એને જો એટલે પૂછવું જ ન પડે. નાની હતી ત્યારે એક ગાયની હડફેટમાં આવી ગઈ એટલે નાકે ચીબી થઈ ગઈ, જડબું જરા ડાબી બાજુ ખેંચાઈ ગયું અને બે દાંત મોટા બહાર આવી ગયા. વાન ઉજળો પણ એક મૂરતિયાએ કોઈને ગુસ્સા કરતાં કહ્યું, 'આને મોંએ કોલસો ભૂંસો અને પાન ખવડાવો તો અસ્સલ લોહીતરસ્યા કાળકા માતા જ જોઈ લો.' એ વાત ઉડતી ઉડતી બિયારી પાસે આવી એટલે તેનું કાળજું કપાઈ ગયું."

રમેશને વિચાર આવ્યો કે કોઈએ એવો કેમેરો બનાવવો જોઈએ કે માણસના હૃદયનો ફોટો ખેંચે અને તેનું સ્વરૂપ પ્રદર્શિત કરે. કેટલાંને એ આશીર્વાદ સમાન નીવડે? તેનું હૃદય દ્રવી ગયું. આ રહસ્યમયીને જોવા આતુર થયો.

બે દિવસે તક મળી-મળી તો ન કહેવાય, મેળવી. જદુ તેના કાકાને ત્યાં બોટાદ ગયો હતો તે દિવસનો લાભ લીધો. સાંજે જદુના બા જશોનાથ જાય તે ટાણે રમેશ એક ચોપડી લઈને જદુને ઘરે ગયો. પેલી કહી એવી ચોપડી નહી. એક કલાપિનાં કાવ્યોની ચોપડી હતી. જદુનું ઘર તો બંધ જ હતું એટલે બાજુના ઘરનું બારણું ખટખટાવ્યું. થોડી વારે બારણું ખુલ્યું અને જદુએ વર્ણન કરેલી વ્યક્તિ દેખાણી. પેલીએ પૂછ્યું "આવો, કોનું કામ છે?" હવે ખાત્રી થઈ કે સુભાષિણી હતી. જાણે સાંભળ્યા જ કરો તેવું માધુર્ય આ મુખમાંથી અનુભવી અચંબો પામ્યો. પણ તરત જ તેને ખ્યાલ આવ્યો કે પંકજ કાદવમાં જ ઉગે છે ને!

"હું આ ચોપડી જદુને આપવા આવ્યો છું. એનું ઘર બંધ છે તો અહીં મૂકી જઉં? તમે તેને આપી દેશો?"

પેલીએ પોતાની શક્તિ પ્રમાણે હાસ્ય વેર્યું, "જરૂર. પણ મારા હાથ ગંદા છે. હું તુલસી ક્યારાની પાછળ ગાર કરતી હતી. તમે આવીને પરસાળમાં મૂકી દેશો? હું આવું એક મિનિટમાં. જરા બેસજો." સંગીત: કેરવા, દીપચંદી કે એકતાલમાં બેસી જાય તેવું સંગીત, ગમે એ રાગમાં, ગમે તે પ્રહરે દિલ હરે તેવું સંગીત!

રમેશને કોઈ ઉતાવળ હતી જ નહી. એ તો બેઠો ગાર કરતી સમજીને નીરખતો અને તેનું દેહ લાલિત્ય જોતો, માણતો રહ્યો. સમજીએ કામ કરતાં કરતાં ઓળખ આપી, "હું સમજી છું." રમેશે જવાબ આપ્યો, "એ તો હું પણ સમજી છું." અને બન્ને ખડખડાટ હસી પડ્યા. રમેશે પોતાની ઓળખ આપી. "હું અહીં પારિસ હેર કટિંગ સલુનમાં કામ કરું છું."

સમજીએ અવાજમાં એક આનંદ અને આશ્ચર્ય દેખાડ્યા, "તો તમે રોજ અવનવા માણસોના પરિચયમાં આવતા હશો."

રમેશે વિનોદ કર્યો, "અરે અવનવી ખોપરીના માણસો આવે ત્યાં." અને સમજી એ વિનોદ સમજી ગઈ અને હસી પડી. રમેશને પણ થયું કે આ સારી જોડ છે એટલે એણે પણ સાથ આપ્યો. બન્ને ખૂબ હસ્યાં. સમજીએ હાથ ધોયા. કહે કે, "બેસો, હું જરા ચા બનાવી લાવું." રમેશે આનાકાની કરી પણ સમજી સમજે જ નહીને. "જદુભાઈ વઢે કે મારા દોસ્તનું ધ્યાન નો રાખ્યું! પાડોશીની સાથે મીઠો સંબંધ રાખવો જોઈએ ને?"

"હું તમારો પાડોશી હોત તો કેવું સારું થાત?" એ શબ્દો રમેશથી કેમ નીકળી ગયા તે તેને જ સમજાણું નહીં. સમજુ શાણી છોકરી હતી. એ કહે, "પાડોશી સિવાયના સાથે મીઠો સંબંધ ન રાખવો એવું કોઈએ નથી કહ્યું હો." અને ખિલખિલ કરતી રસોડામાં પહોંચી ગઈ. એક રકેબી ભરીને ભાવનગરી ગાંઠિયા અને સાથે બે કેસરિયા પેંડા લાવી. પાછી અંદર ગઈ. સ્ટવ પેટાવવાનો અવાજ આવ્યો અને થોડી વારમાં એક કપ-રકાબીમાં ચા લઈને આવી. "જોતાં ન ઠરીએ તેટલાં સાંભળતાં ઠરીએ એવી છોકરી છે," રમેશને વિચાર આવ્યો.

રમેશે એક રકાબી ભરી ચા સમજુને આપી, "ચાહ એકલા ન પી શકાય, તમારે પીવી પડશે." "ચા"ને બદલે "ચાહ" શબ્દનો પ્રયોગ સમજુથી સમજાણા વગર ન રહ્યો અને તે નાં ગોરાં વદન પર એક લાલીમા આવી ગઈ.

રમેશે પોતાનું સર્ટિફિકેટ રજુ કર્યું. "દોઢ વરસમાં હું ઝડપથી બધું શીખી ગયો છું. મારી કામ કરવાની ઝડપ અજબની પણ કોઈને લાગે નહીં કે મેં તેમને ઉતાવળે કાઢ્યા. ઘરાકોને પૂરો સંતોષ થાય. મારા હાથ નીચે આવી ગયેલા બીજા પાસે જાય જ નહીં ને. હું નો હોઉં તો બજારમાં ચક્કર મારીને આવે અને ખાત્રી કરે કે હું છું પછી જ દુકાનમાં પગલું મૂકે." પછી તો ટીશીની લંબાઈ કેટલી હોવી જોઈએ, મોના આકાર સાથે તેનો મેળ કેમ કરવો, બાલ માટે કયું તેલ સારું, મૂછોને ઘડવા ઉનાળામાં વેસેલિન અને શિયાળામાં માખણ શા માટે વાપરવું એવી એવી છૂપી ધંધાદારી વિગતો મોમાથી કેમ સરી પડી તે ખબર ન પડી. પછી કહે, "તમને એક વાત કહું?"

સમજુ કહે, "મને તમે તમે કહીને બોલાવો તે બરોબર નથી લાગતું. જદુ ભાઈ મને તું તું કહે અને તમે તેના મિત્ર છો એટલે તમારે તું કહેવું જ બરોબર છે."

મનમાં ખટકતો કાંટો નીકળી ગયો અને માધુર્યમાં મધ ભળ્યું. "જો, સમજુ! હું મારું પોતાનું એક સલુન કાઢવાનો છું. જગ્યા જોઈ રાખી છે. એક એનું નામ શું રાખવું એની ઘડ બેસતી નથી."

સમજુ કહે, "હું એક સૂચન કરું? 'એફિલ બાલ કર્તન' નામ કેવું લાગે છે?"

રમેશ આનંદમાં ઉછળી પડ્યો. "એફિલ આખા પારિસથી ઉચું! વાહ, વાહ. ક્યા બાત હૈ!" સમજુનું હાસ્ય દીપી ઉઠ્યું, ગાલોની લાલી ઘેરાણી. રમેશ કહે કે, "નીચે પ્રોગ્રાઈટર નહીં લખવાનું પણ બાલ કલાકાર રમેશભાઈ બાધેલા લાલ અક્ષરમાં. કેવું દીપે?"

બે દિવસ પછી તળાવ કાંઠે મિત્રોની મજલિસમાં રમેશે જાહેર કર્યું એટલે એક સનસનાટી ફેલાઈ ગઈ. જદુ કહે કે "એ કાલિકાને કેમ પરણાય?" એટલે રમેશ કહે કે, "તારી ભાભી માટે જેમ તેમ બોલતા વિચારજે."

મંગળો કહે, "યાર, ઉતાવળે પગલું લીધું. તને તો લીલા ચિટણીસ જેવી મળે. જરા થોભી જા." બધાનું મંતવ્ય હતું કે પેલા બ્રાહ્મણે બાર વર્ષ વિચાર કરીને ભેંશનાં શિંગડે માથું નાખ્યું અને ભરાઈ ગયો તેવું કર્યું. પિતરાઈએ અભિપ્રાય આપ્યો, "પસ્તાવાનો છો." જેસંગ કહે, "મિત્રને ડૂબતો જોવો અમારાથી ન થાય." કલાક સુધી રમેશને ડગાવવાની તરખડ ચાલુ રાખી.

રમેશ થાક્યો. એક બૂમ મારી. "એક મિનિટ. એમ મિનિટ. મારે એક વાત કરવી છે. જરા સાંભળો." બધા શાંત થઈ ગયા.

"હું તે દિ' સમજુ સાથે અર્ધો પોશો કલાક બેઠો હતો અને એટલા સમયમાં થયેલો 'મહેક ગઈ ફુલવારી' જેવો અનુભવ મેં જીવનમાં કદિ પહેલાં અનુભવ્યો નથી. મારે નથી કોઈ લેવા દેવા અશોકકુમાર સાથે, નથી લીલા ચિટણીસ સાથે. સમજુથી કોઈ સારી છોકરી મળતી હોય તો તમને મુબારક.

"સમજુમાં નામ તેવા ગુણ છે. અને હું તેને મળી પરમસુખ પામ્યો છું એટલે મે'રબાની કરીને પાણા નાખવા બંધ કરો. હવે વધુ ગબસબ કરવાં કરતાં લગનનાં વાઘા ધોવડાવી, આર લગાડી, અસ્ત્રી મારી તૈયાર કરો. બધાના બાલ કાપવાનું કામ મારું.

"બસ ચાલો, જય હિંદ!"

Bigger than all Paris

Kishor Raval

Ramesh was a very polite man and hated 4-letter words, particularly the last 4 letters of his name - 'mesh' which spelled 'soot' in Gujarati. It was very close to his complexion. You would definitely not call him handsome and as a matter of fact, you may hesitate calling him plain. Let's say that his was a face only his mother could love. But then what else could she do? She is the one who brought him up on a strict diet of ghee and sugar, which made him plump as a pumpkin.

For about one and half years Ramesh worked as an apprentice in 'Paris Hair Cutting Saloon' (In India they are always hair cutting saloons, not salons) and had become a very proficient hair cutter. He could expertly wield a pair of scissors in either hand as the job required. The proprietor of

the shop Balu had allowed Ramesh to shave Balu's octagonal jaw for more than a month now and happy about the progress, he had upgraded him to serve customers. If you wonder 'wouldn't shaving be taught before hair cutting?' you would, of course, be quite wrong. You see a haircut is more forgiving than a shave. Let me count the ways. The customers see only half the mistakes. Most of those mistakes can be corrected or just glossed over by shaming the customer into believing that they are not update about the latest 'fashin'. A mistake during shaving causes a bloody affair too difficult to hide. How can you cover a bleeding, naked jaw! In addition, people of the town will laugh and say, "so! You really did find a real butcher of a barber!"

Ramesh knew the latest fashion and gifted himself with a Clark Gable mustache. What puzzled him was what kind of a clerking this Clark had done to make him so famous!

When Ramesh went to the saloon, he was in full form But outside, he was like a deflated balloon. A constant worry lurked at his heart whether he would ever find a bride.

He used to dream of the glories of bygone days when one's uncle (on mother's side or father's side, doesn't matter) or even one's neighbor's uncles could go get him engaged to a pretty girl without his personal presence. How wonderful! These days, in the mid twentieth century, an evil wind had blown only God knows from where and the girls would insist on seeing the boy before getting engaged. One girl took one look at Ramesh and said she had a childhood phobia for footballs. Ramesh was more incensed than crushed.

Ramesh's was an age when one wanted either to take the world by the horns and lay it flat defeated on the ground or to take refuge from this cruel, unfeeling and callous world by removing oneself altogether and let the stupid world repent the loss.

But the One who gives life also gives the wherewithal to endure its life's shortcomings. Ramesh had a group of friend who were similarly suffering, sympathetic, unmarried and un-marriageable: Mangu, Jadu, Jesang and Pitarai (which means cousin). Pitrai's real name was Pitambar but on a fun evening the name Pitarai was attached to him and it stuck. Every evening, without fail, they would meet at Nanu Panwala's pan-shop for a post-prandial pan at seven o'clock. They would then go either for a film or to the play-house if there was a new play. Otherwise they would go sit by the lake in the middle of the town and discuss this and that and the rest of the world.

"This Ashok Kumar is an idiot. When he was getting a pretty girl like Lila Chitnis why did he have to be so stupidly hair-splitting? He would certainly have lost her if his younger, more astute brother did not rescue him." In their discussions of movies they always used the names of actors and actresses, for, you know, the characters they played in movies always had different names in each movie and that made discussions using the names of the characters so confusing!

Sometimes they would discuss mesmerism, talisman and the magic potions. Someone had told them that if you could grab a handful of dust right under the shadow of a flying hawk and sprinkled it on a girl, she would be yours for life. The friends went to the open pasture grounds chasing shadows and tired themselves out.

There never was a time when one of them was not in the blues. This turned the discussions, quite naturally, to the subject of instruments of suicide. The merits of various poisons were researched, discussed and noted. Once they thought of using the gun that was used in the local playhouse to signify the opening of the curtain. And then they found the gun was a mere noisemaker and would hardly prick even the softest of bananas. Once, Pitarai went to the lake at night to end his life by drowning. As he was about to dive in, he saw, in the dim moonlight, something that resembled a crocodile in the waters-this scared him off, making the nights mission impossible.

But very often they spent evenings untangling the mystery of men and women. Over a period of time they had collected assorted (pictorial or otherwise) literature on the subject. Only Mangu had access to a cupboard with a lock so this cupboard became their repository of the esoteric knowledge.

One day Ramesh went to Jadu's house and found that Jadu's mother had sent him out for some vegetables. She asked Ramesh to wait since Jadu was expected back shortly. So Ramesh sat outside looking at people coming and going in the street with a hope to see a face as pretty as the full moon . That alone would be a great satisfaction.

While he waited, his sharp ears detected the soft sobbing of a girl with a silver-bell voice coming from the house next door You may ask me how, from the soft sobbing could one discern that the quality of voice? And you are most welcome. You see, any idiot can make out that it was the sound of sobbing and specifically, the sound of a girl sobbing. Ramesh was dreaming some sweet dreams so what else could he imagine about this sobber-behind-the-wall?

Innumerable youths have clamored for space in the pages of history books when they beheld a princess crying by the riverbank. Could Ramesh be any different? If this was a movie, he surely would have sung "I know not whither drifteth my boat today", pushed closed doors open and rowed his boat in.

If it were the days of chivalry, the days of Rana Pratap, he would have broken the door down and shouted, "Who is the villain who broke your heart, young maiden? Who made your pearly tears to be wasted on the sands? Just point him out to me and I will make him history."

If this was Greece, he would have galloped his way in on a black horse, lifted the girl in his sinuous arms, rushed miles away to a mountaintop, embraced her (and give her an irresistible kiss) and brightened up her face.

But this was Bhavanagar in the now independent India, full of restraint and righteousness. If someone is crying in her house and if you do not know who the players are, nor have you heard their previous dialog, you sit back and silently suffer. That is what Ramesh did and waited for Jadu. It wasn't long before Jadu came back with a satchel of vegetables from the market. His mother had kept the tea ready for the two friends. They sat outside sipping their teas.

Ramesh asked softly, "Hey, Jadu, I heard someone crying in the house next door. Who could that be?" "Oh, that? That's a daily thing. It must be the girl Samaju. Every other day, she goes through this jig. We are so deeply mired in our own problems. Who has the time for her?" A complete stoic!

"But why? Why does she do that?" "Oh too sensitive! I see no reason why she should be unhappy! The suitors come to see her with an intent to marry, but in two or three days they send the message that the planets do not match or that they have postponed looking for a bride for the time while their mothers were dying etc. She takes the rejection to her heart and weeps as if lamenting after her long-gone father."

Ramesh thought of Ashok Kumar. Didn't he leave that poor Lila Chitnis for no reason whatsoever? People must be showing similar lack of understanding in the case of Samaju. What a wonderful name was Samaju (which meant 'so understanding' in Gujarati)!

"So why do people reject her?" Ramesh was brimming with curiosity.

Jadu laughed out loud, "If you had seen her just once, you would not ask the question at all. See, when she was a young girl, she got trampled over by a cow. As a result she got this button nose-not in a pretty sense at all, her jaw was rearranged slightly to the left and two teeth jutted out. Mind you, she has a fair complexion. One suitor commented after seeing her that 'if you darken her face with fine charcoal dust and gave her a pan to eat which would make her mouth red, she would look like that Goddess Kalika who ate the demons alive with her tiger-like fangs'. The story made its way back to Samaju. And that broke her heart."

Ramesh thought that somebody should make a camera that took pictures of people's hearts so that others could see a person's true beauty. Oh, how wonderful that would be! His heart ached for Samaju. He was eager to meet this mystery woman.

He got the chance in two days. Well, not exactly! He created his chance. Jadu had gone out of town to see his uncle. At four o'clock Jadu's mother went to Jashonath temple for prayers, socializing and gossiping with other ladies her age. Ramesh took a book with him. Not the kind of book we mentioned earlier. This was a book of poems about pining lovers.

Of course, there was no one at Jadu's place. So he knocked on Samaju's door. The door opened in a few moments and a person that matched Jadu's description stood behind the door. She asked, "Come in please. Who are you looking for?" Silver bells!! He could not believe that such a pleasant voice could come from such a source. But immediately it made sense to him; pretty the lotuses grew out of mud in a pond.

"I came to give this book back to Jadu. But no one seems to be home. Could I leave it with you? When he comes, please give it to him."

Samaju, the perfect hostess, bestowed on him the best smile she could muster, "Of course. But come inside, please. My hands are dirty. Please sit in the verandah. I will be with you in a jiffy." Silver bell music: the music that could blend with any rhythm on a pair of tabalas, be it Kerva, Dipchandi or ek-taal, the music that could please in any raga at any time of the day!

Ramesh was not in a hurry at all. He sat watching Samaju giving finishing touches to the colorful design she had painted near the entrance to their small courtyard-An artis too! He watched entranced at her lithe, supple and graceful body and liked what he saw. Samaju introduced herself as she worked, "I am Samaju." Ramesh could not resist making a pun on her name and said, "I am myself 'so understanding' too!" and both laughed out aloud. Ramesh introduced himself and said, "I work in a haircutting saloon."

Samaju's eyes went wide with amazement, "Oh, so you must be meeting all sorts of people there?"

Ramesh commented, "Oh yes, I can put my hands on their skulls and make out all skull-duggery going on inside, I am getting to be quite good at that!" "So understanding" Samaju liked his joke and gave a precious laugh in acknowledgment. Ramesh thought that that indeed was a really good joke, a joke he should remember and decided to join her in the laughter. Oh, they laughed and laughed. Samaju finally washed her hands off. "I will make a cup of tea, I will be back." Ramesh tried to dissuade her but this time she was not 'so understanding' at all. She said, "Jadu Bhai will be cross if I did not look after his guests. We must maintain good relations with our neighbors, mustn't we?"

"I wish I was your neighbor," Ramesh did not know how these words slipped out of his mouth. Samaju was a wise girl. "Nobody said we should not maintain good relations with people who are not neighbors!" Chirping like a squirrel, Samaju went inside the house and came back with a plateful of snacks. Again she went in. Ramesh heard the kerosene stove being started. Very soon Samaju came out with a steaming cup of tea sitting on a saucer. Ramesh thought that he could sit there listening to her for hours and even looking at her. Not bad, not bad at all!

Ramesh poured some tea in the saucer and offered it to Samaju, "Tea is more fun when you share it with a friend" Samaju got the emphasis on the word 'friend' and her fair face turned a few shades redder.

Sipping tea, Ramesh submitted his credentials. "I learned my art in just a couple of years. I am equally speedy with my customers without their feeling rushed at all. People that have come under my hands once will not want anyone else. If I am not in the shop, they will take a walk and come back. Only when they were sure that I was there, would they come in." Then he gave a discourse on how to match the length of the side-burns with the shape of the head, merits of using gum, Vaseline or butter to shape mustaches as seasons change, classification of pigtailed Brahmins kept on their otherwise shaven heads et cetera, et cetera. He could not understand how easily he parted with such closely guarded trade-secrets. Then he said, "Samaju Ben, can I tell you a secret?" (Being a polite man he used the polite form of addressing her.)

Samaju said, "I am not comfortable being addressed as Samaju Ben. Jadu Bhai calls me Samaju and you are his friend so you must call me Samaju too!" (This is the Gujarati equivalent of first name basis!)

This got rid of the thorny item that was bugging Ramesh and he heaved a sigh of relief. "Well, Samaju, I am going to open a saloon of my own. I have looked up a place, which is very central, and I have a good deal on the rent. I am looking for a suitable name. Nothing has so far struck me-"

Samaju said, "Can I suggest something? How about Eiffel Hair Decorator?"

Ramesh jumped with joy, "That's it. That's just it! Eiffel, taller than all Paris. You dood it, you dood it! Samaju, dood you did." and then he added, "and underneath that in red letters 'Bal Kalakar Ramesh Vaghela'." ("The hair artist Ramesh Vaghela" for you. It's quite musical in the vernacular. Something is always lost in translation, tsk, tsk.)

When the friends next met by the pond, Ramesh's announcement brought about instant pin-drop silence for a few seconds. Jadu said, "Not that Kalika." Ramesh rebuked him, "You have to be careful in your choice of words when you talk about your future sister-in-law, mind you."

Mangal said, "Yar, you took a hasty step. You could easily get someone like Lila Chitanis. Just wait a little longer." Pitrai said, "You will regret it." Jesang said, "I can't let a friend drown and watch without trying to tow him out." For one hour they endeavored to dislodge him from this self-annihilating decision.

Ramesh finally could take it no more. He shouted, "One minute, just one minute. Quiet everyone. Let me say my piece." There was a hush.

"I spent about an hour with Samaju that day and I have never felt so excited, happy and relaxed all at the same time ever before in my life. I don't care about Ashok Kumar, nor about Lila Chitanis. If you find a girl better than Samaju, you are welcome.

"Samaju is so understanding. I found happiness and I am not going to let it slip away from me. So stop trying to be so helpful. Just get your festive garbs out, washed, starched and ironed. The haircut is on the house.

"Good night and Jai Hind."

સ્ત્રીપરની રામાયણ હરનિશ જાની

"અરે મારી આ સ્ત્રીપરને શું થયું?" મારા સાસુ વિજયાબેને ગર્જના કરી. વિજયાબેનના ઊંડકારાથી પણ સામાને ધ્રુજારી છૂટતી. ખરેખર તો વિજયાબેનને 'બા' કહેવું જોઈએ. પરંતુ ગામ આખું તેમને વિજયાબેનનાં નામે બોલાવતું. મારી પત્ની ભાવના પણ તેની બાને 'બેન' કહેતી હતી. ઘર આખું તેમને બેન કહેતું હતું. મારા સસરા જાહેરમાં કોઈ કહેતા નહોતા.

વિજયાબેનના મિજાજનો પારો કાયમ ઉંચો રહેતો. તેમનું કામ બધું અપટ્ટોટ. સાઠ વરસે પણ તેમની લિપસ્ટિક, બ્લાઉઝ અને સાડીના કલરનું મેથિંગ થતું. મારું સાસરું અમદાવાદના નવરંગપુરામાં હતું. હું અને મારી પત્ની ભાવના મહિનગર વિસ્તારમાં રહેતાં. એક રવિવારે કાંઈક કારણસર મારા સાસરે જવાનું થયું.

હું અને મારા સસરાજી દિવાનખાનામાં બેઠા હતા. અને મેં ગર્જના સાંભળી "મારાં સ્ત્રીપરનો કલર બદલાઈ ગયો." અમારાથી તો કશું થયું નથી ને એ તપાસવા હું અમે મારા સસરાજી ઊભા થઈને એમની પાસે પહોંચી ગયા. મારાથી બોલાઈ ગયું કે, "સ્ત્રીપરનો કલર નથી બદલાયો, આ તો આખીને આખી સ્ત્રીપર બદલાઈ ગઈ છે."

અમારી સામે એક ભૂરી અને એક લીલી સ્ત્રીપર પડી હતી. "મને લાગે છે કે મારી બાજુમાં વિમળાબેન બેઠાં હતાં. તેમની સાથે સ્ત્રીપર બદલાઈ ગઈ છે." મને કાંઈ સમજ ન પડી. મારા સસરાજીએ મારા સામે જોયું. તેમણે કહ્યું કે, "વાત એમ છે કે તમારા સાસુ શહેરમાં ભજન માટે જાય છે ત્યારે તેમની સ્ત્રીપર કોઈ ચોરી ન જાય એટલે સાથે રાખીને, ભજન વેળા પણ નીચે દબાવી બેસે છે. અને તેમની બહેનપણીઓ પણ તેમજ કરે છે." તે જમાનામાં ચામડાની ચંપલને સ્થાને રબરની સ્લિપર્સ દેવસ્થાનમાં પ્રચલિત હતી.

સાસુમા મારા તરફ જોઈને બોલ્યાં, "તમે મહિનગર જાઓ તો વચ્ચે રાયપુરમાં વિમળાબેનને ત્યાં આ લીલી સ્ત્રીપર આપી મારી ભૂરી સ્ત્રીપર લઈ આવજો." તેમનો હુકમ છૂટ્યો એટલે બધું પડતું રાખીને મેં સાઈકલ મારી મૂકી રાયપુર તરફ.

વિમળાબેને આવકાર આપ્યો. વિજયાબેનના જમાઈને જોઈને તે ખુશ થઈ ગયાં. ચા મૂકવાનો ઓર્ડર આપ્યો. મેં થેલીમાંથી લીલી સ્ત્રીપર બતાવી પૂછ્યું, "જુઓ, આ જ તમારી સ્ત્રીપર છે ને?" તે તેમની સ્ત્રીપર જોઈને એટલા ખુશ થયા કે ચા બનાવડાવવાનું ભૂલી ગયા. તે અંદર ગયા અને લાલ સ્ત્રીપર લઈને આવ્યા. મેં કહ્યું કે, "વિજયાબેનની તો ભૂરી સ્ત્રીપર હતી."

"તો પછી આ સ્ત્રીપર વિશાખાબેનની હશે. અને વિશાખાબેન પાસે વિજયાબેનની ભૂરી સ્ત્રીપર હશે." "વિશાખાબેન ક્યાં રહે છે?" "તે નારણપુરા રહે છે." આમાં વિધિની કોઈ રમત નહોતી. સાઠ વરસની ઉપરની સ્ત્રીઓ માટે આવી અદલાબદલી એ રમત ગણાય.

આપણે સાઈકલ મારી મૂકી નારણપુરા. વિશાખાબેનનું ઘર શોધી નાખ્યું. વિશાખાબેનને લાલ સ્ત્રીપર બતાવી. ટૂંકમાં અહેવાલ આપ્યો. વિશાખાબેનના આનંદનો પાર ન રહ્યો. અંદર જઈને એક લાલ સ્ત્રીપર લઈ આવ્યા અને મારા હાથમાંની સ્ત્રીપર લઈ આવ્યાં અને મારા હાથમાંની સ્ત્રીપર લઈને પહેરીને ચાલી બતાવ્યું. મેં કહ્યું, "લાવો મારા સાસુમાની ભૂરી સ્ત્રીપર."

વિશાખાબેન કહે, "આપણાં લોકો કેવાં મૂરખ કે પગમાં જૂદી જૂદી સ્ત્રીપર પહેરીને ચાલ્યાં કરે. મને અડધે રસ્તે ખબર પડી તેથી મારી લાલ સ્ત્રીપર રાખી અને ભૂરી રસ્તામાં જ ફેંકી દીધી."

એક પ્રતિભાવ:

કેસૂડાંના સપ્ટેમ્બરના અંકમાં સૂચવેલી રમત (નંબર ૩, અનર્થમાંથી અર્થ)ના સંદર્ભમાં હીરેન માલાણી લખે છે કે ટેબલ પર કોફીના ડાઘા ન પડે તેટલા માટે પ્યાલા નીચે જૂની સીડી વાપરે છે! સાબુ દઈને જરૂર પડ્યે ઘોઈ પણ શકાય.

નવી રમત

૭. બાબુ ઈંગ્લિશ કે બાબુલાલ ઈંગ્લિશ?

કિશોર રાવળ

જ્યારે મેં 'ઈનવોઈસ ફોમ ધ હાર્ટ' સાંભળ્યું ત્યારે મને થયું કે 'મેસેજ ઈન ધ બોટલ' જેવું કંઈ હશે પણ વધુ પૂછતાં ખબર પડી કે 'અંતરના અવાજ' માટે તે શબ્દ રચના વાપરવામાં આવી હતી.

કોઈ મશહૂર સંગીતકારનો કાર્યક્રમ સાંભળીને કોઈ ભાઈ બોલ્યા: "હી મેઈડ અસ મેડ!" મેં પૂછ્યું કે "શું હડહડતું અપમાન કર્યું? કેદારમાં અવરોહમાં ગંધાર ઠઠાડ્યો કે તબલથી તિનતાલમાં અને ગાયક બેતાલમાં હતા?" સમજ્યા ન હોય તેમ મારી સામે જોઈ રહ્યા. મને કહે કે "અમને સૌને ગાંડા કરી મૂક્યા!"

નિશાળો વચ્ચે કંઈ સ્પર્ધા હતી. તેમાં ભાગ લેનાર એક ભાઈ હતાશ મોએ બોલ્યા, "વી લોસ્ટ વોટર...."

શિયાણીથી મેટ્રિકની પરીક્ષા આપવા એક સંબંધી અમારે ઘરે ઊતરેલા. કુટુંબીયાના સૂચનો પ્રમાણે અંગ્રેજીના નિબંધો ગોળીને કંઠસ્થ કરી દીધેલા. પરીક્ષા આપી પાછા આવ્યા વીલે મોઢે અને રડ્યા કે એકેય સૂચન સાચું ન પડ્યું. પછી મને પૂછે. "વોર્કિંગ ટાવર" એટલે શું?" મને ઘડ ન બેઠી. મેં પરીક્ષાનો પેપર માંગ્યો. તેમાં લખ્યું હતું "વોર્કિંગ ટૂર"...

તો ગુજરાતી બ્રાન્ડ ઈંગ્લિશના નમૂનાઓ હોય તો મોકલી આપોને! દર્પણમાં મોં જોઈ હસવાનું મને બહુ ગમે.

ભજિયાં

ભજિયાં એટલે ભાંગ્યાનો ભેરુ, થાક્યાનો આધાર. ગમે ત્યારે, ટુંકી મુદતમાં તૈયાર થઈ શકે. ગરમાગરમ, બધા સ્વાદોને અનુકૂળ. એક બટકે ખવાય તેવી સારીઝ. બટેટા, કાંદા સૌને ફાવે. ઋતુમાં કાચી કેરી વાપરો, અધકચરી કેરી વાપરો. ગળ્યું ખાવાનો ચટકો હોય તો પાકી કેરી કે કેળાં, તીખું તમતમતું ભાવે તો સરસ ચીડીયાં મરચાં લો. વાયુની બીક લાગે છે? મારાં ભાભી કહે "નાખો અજમો, તો થાય હજમો". આ ખાટી-મીઠી-તીખી-તૂરી વાનગીઓ માણો!

હસવાનાં રમકડાં

કિશોર રાવળ

જોક્સ, ટૂંકાઓ આપણાં જીવનમાં હવે એટલાં વણાઈ ગયા છે કે ડગલે અને પગલે જેમ ઊઘવા માટે ઊંઘની ટીકડી લઈ એ તેમ હસવાં માટે ટૂંકાઓનો આશરો લઈએ છીએ. અને હવે તો ગીતો ગાનારાઓ પણ પોતાની સાથે ટૂંકાઓનો એક નાનો સંગ્રહ લઈ ફરતા હોય છે, જાણે કે સંગીત ન જામે તો દિલ તો બહેલાવી શકાય. અને સારા ટૂંકાઓ તો મને પણ પ્રિય છે, અતિરેક ન થાય તો.

પણ ટૂંકાઓ વિષયરૂપે અબૂધ, નિરસ, અણધડ અને ઘડી ન શકાય તેવી સ્ત્રીઓ હોય છે ત્યારે મને ખટકે છે. એક તો તેમાં હડહડતું જૂઠાણું હોય છે. વર્ષોથી પુરુષ-રચિત દુનિયામાં આપણે એમને આગળ આવવા દીધા નથી અને અમુક આવડત ન હોય તે સમજું છું પણ એમાં વાંક આપણો પુરુષોનો જ છે અને સુધરી શકે છે. એ હસવાનો વિષય નથી. રડવાનો છે. એ જાતની જોક કહેનારનું માનસ સમજી શકું છું કે ભાઈ, પચાસ ટકાના શ્રોતાઓ તો આ જોક માણશે જ.

પુરુષોની સાથે સ્ત્રીઓ તાળીઓ પાડે ત્યારે મને સમજાય નહીં કે આમ કેમ? આટલાં ભણેલા બહેનોમાંથી કોઈ ક્યારે પણ ઊભા થઈને કહે નહીં કે "આમ અપમાન કરવાનું શું કારણ? તમને માતા, બહેન, પત્ની કે દીકરી તરફથી એટલું શું ઓછું પડ્યું છે?"

અને હું પણ કોઈ વિરોધ દેખાડ્યા વગર શા માટે બેઠો રહું છું તે પણ મને નથી સમજાતું. વિવેકનું વિકૃત રૂપ હશે કે વિવેકનો અતિરેક હશે?

પણ ત્યાં એક વાત સાંભળી અને શાતા અનુભવી કે વસ્તુઓ સુધારા પર છે.

હરનિશ જાની એક વખત એક ટી.વી. કાર્યક્રમ ચલાવતા હતા અને કોઈ ભાઈને બોલવા બોલાવ્યા હતા. કોઈ સંદર્ભમાં પોતાની પત્નીનો ઉલ્લેખ કરી તેમણે કહ્યું, "અમારા ઘરમાંથી જરા..." કહી એક આંગળી માથા ગોળ ગોળ ફેરવી. એક બહેન ઊભા થઈ ગયાં અને પેલા ભાઈને અટકાવ્યા. "તમને આમાં વિનોદ લાગે છે? શરમ આવવી જોઈએ..."

પેલા ભાઈને આજની ઘડી સુધી સમજાણું નથી કે પોતાની બેરી વિષે પોતે કંઈ કહે એમાં બીજાને કેમ વિરોધ હોઈ શકે!

ચુંટેલા બોર કિશોર રાવળ

સંપત્તિ હોય ત્યારે સ્વતંત્ર થવું એ તો સહેલું છે. પણ તદ્દન મુફલિસીમાં સ્વતંત્ર રહેવું એ ઈશ્વરની મોટી કૃપા છે!	મહાલીઆ જેકસન
જે વસ્તુ 'મૂર્ખતા'થી સમજાવી શકાય તેને સમજાવવા 'બદ દાનત'ની જરૂર નથી.	નિક ડાઈમોસ
જે માણસ પોતે જ બધું કરવા માગતો હોય અને પોતે જ બધી વસ્તુ માટે જશ લેતો હોય તે કદી નેતા બની નથી શકતો.	એન્ડ્રુ કારનેગી
એક મૂરખ અને તેના પૈસા (જલ્દી વેગળા પડે છે તે સાચું પણ એ બન્ને) ભેગા કેમ થયા તે જ એક મોટી અજાયબી છે!	હેરી એન્ડરસન
'મધુમય પૃથ્વીર ધૂલિ' -પૃથ્વીની ધૂળ મધુમય છે	ટાગોર
સ્વચ્છતાને નિહાળી પાવિત્ર્ય આંકો નહિ સોનેરી બંધને બાંધ્યો ગ્રંથ 'સાહેબ' ના બને	
જિંદગીનો એ જ સાચો પડઘો છે ગની હોય ના વ્યક્તિ અને એનું નામ બોલાયા કરે	ગની દહીવાળા
શું કરો છો ભાઈ? આ જિંદગીની ધૂળમાં આશાના એકમ ઉપર મીઠા ચડાવ્યે જાઉં છું.	પ્રિયકાન્ત મણિયાર
થતે કેવું સારું અગર મનને પગ હોત તો? કદી તો થાકીને ભટકી ભટકી જાત અટકી	બિપિન પરીખ
પતંગિયું ત્યાં, થયું અલોપ, શૂન્ય ગયું રંગાઈ!	સ્નેહરશ્મિ
નયન આવડું ને જગ આવડું મોટું કાં દીધું રે લોલ	ન્હાનાલાલ
નવી પેઢીમાં કોઈ દુર્ગુણો નથી જે જૂની પેઢી તેના દિવસોમાં હલ ન કરી શકી હોય.	
આંકડાઓ સાબિત કરે છે કે દર ચાર માણસે એક તો કોઈ માનસિક દર્દનો ભોગ બન્યો હોય છે. તમે તમારા સોથી નિકટના ત્રણ મિત્રોનો અભ્યાસ કરો. એ સંતોષકારક નીકળે તો જ દર્દી તમે જ હશો.	
આપણે અમર થવા સર્જાયા હોત તો આવા સુંદર દિવસો અને તેને માણવા આવું મોટું મન આપવાની જરૂર ન રહેત.	નાથાનિયલ હોથોર્ન
આશાવાદી હર આફતમાં એક અમૂલ્ય તક જૂએ છે; નિરાશાવાદી, હર તકમાં કંઈ આફત જૂએ છે.	વિન્સ્ટન ચર્ચિલ
કોઈ સરખામણીઓ અસ્થાને છે કેમકે આપણે આપણાં અંતરને અને બીજાઓના બાહ્યસ્વરૂપને સરખાવિયે છીએ.	
તમારા વિચારો શુદ્ધ રાખો કેમકે એ તમારા શબ્દો બનશે તમારા શબ્દો શુદ્ધ રાખો કેમકે એ તમારું વર્તન બનશે તમારું વર્તન શુદ્ધ રાખો કેમકે એ તમારી ટેવો બનશે તમારી ટેવો શુદ્ધ રાખો કેમકે એ તમારું મૂલ્યો બનશે તમારું મૂલ્યો શુદ્ધ રાખો કેમકે એ તમારું ભવિષ્ય બનશે	ગાંધીજી
શું હોવાનો ડોળ કરો છો તે વિષે સાવચેત રહેજો, જે બનવાનો ડોળ કરો તે જ અંતે બની જવાય છે.	કર્ટ વોનેગાર્ટ
ઊંચા ચઢાણો ચડવાં માટે ધીરે પગલે શરુઆત કરવી સારી છે.	વિલિયમ શેક્સપિયર
તમે મને કહો અને હું ભૂલી જઈશ, તમે મને શીખવશો એટલું મને યાદ રહેશે, તમે મને સાથમાં લેશો તો હું શીખીશ.	બેન્જામિન ફ્રાન્કલિન
સિદ્ધિઓ એ આદતનો સવાલ છે, અને કમનસીબે હારી જવું તે પણ!	નેપોલિયન હિલ
વૈજ્ઞાનિકો માને છે કે ભવિષ્ય અને ભૂતમાં ફરક એટલો જ કે ભવિષ્ય વધુ મોંઘું નીવડશે.	જ્હોન સારોક
હું લેશ પણ માનવા તૈયાર નથી કે જે ઈશ્વરે આપણને બુદ્ધિ, તર્ક કે અક્કલ આપી છે તે વાપર્યા વગર વેડફી નાખવા માટે જ આપ્યાં છે.	ગેલિલિયો ગલેલી
(ઘનઘોર આકાશમાં) વાદળના ગગડાટ ધ્રૂજાવે છે, અને માણસને સ્તબ્ધ કરે છે, પણ તેની પાછળનું મૂળ કારણ વીજળીનો ચમકારો હોય છે.	માર્ક ટ્વેઇન
જિંદગી ચાર દિવસની ચાંદની નથી, મોત યુગ યુગ લાંબું અંધારું છે	
હજાર વાર કહ્યું કે અતિશયોક્તિ ન વાપરવી!	
માનવજાતની બે મોટી મૂંઝવણો છે. જે ભાગી જતું હોય તેને જાળવી કેમ રાખવું, અને જે ચોટી રહેવા માગતું હોય તેને બારણાબહાર કેમ કાઢવું!	
માબાપ પાસેથી મળે છે પ્રેમ અને જીવન માણવાનું અને એક પગલા પછી બીજું પગલું માંડી ચાલવાનું. વાંચન તમને ઊડતાં શીખવે છે.	
અનુભવ એટલે જીવનમાં તમને શું થાય છે તે નહિ પણ જે થાય છે તેનું તમે શું કરો છે તે.	

ભૂલનું મુલ! કિશોર રાવળ

મોરબીની નવી એન્જિનીયરિંગ કોલેજમાં કેરાલાના એમ.અપ્પાજીને લેફ્ટીનન્ટ તરીકે નોકરી મળી. એક દિવસ સવારે મોરબીના સ્ટેશને ઊતર્યા અને ઘોડાગાડી કરી. ગાડીવાળાને કહ્યું કે જેલ પર ગાડી લઈ જાઓ. જેલને કોલેજના શિક્ષકોના રહેવાસમાં બદલી નાખી હતી અને એ પ્રમાણે તેમને લેખિત સૂચનાઓ મળી હતી.

ગાડી જઈને ઊભી રહી આંગણે. ત્યાં ઓટલા ઉપર ખાલી ધોતિયું અને ખભે ટુવાલ રાખીને એક માણસ ઊભો હતો. અપ્પાજીએ ઊતરીને તેને કહ્યું, "મેરા સમાન ઉતાર દો." પેલાએ સામાન ઊતાર્યો એટલામાં અપ્પાજી એક ઓરડામાં નિરીક્ષણ માટે ધૂસ્યા. તેમને ઓરડો પસંદ આવ્યો. બારીઓમાંથી પ્રકાશ આવતો હતો. સારો સુસજ્જિત ઓરડો મનમાં વસી ગયો. પેલો માણસ આવ્યો તેને પૂછ્યું, "યે રૂમ મિલ સકતા હૈ? મુઝે પસંદ હૈ."

પેલાએ હસીને કહ્યું કે જે રૂમ જોઈએ તે મળશે. એટલે અપ્પાજી એક પુરશીમાં બેઠા. "કુછ બ્રેફકાસ્ટ હૈ?"

પેલો અંદર જઈ થોડી વારે એક ટ્રેમાં ચા નાસ્તો લઈ આવ્યો અને અપ્પાજી ખુશ થઈ ગયા આ આગતા સ્વાગતાથી. નાસ્તો શરુ કર્યો ત્યારે પેલા માણસે ફોડ પાડ્યો કે લોકો જૂની અને નવી જેલ વચ્ચે ગોટાળો કરે છે અને પેલી જેલમાં જવાને બદલે અહિં આવી પડે છે. આ જગ્યાએ તો એ માણસનું પોતાનું ઘર છે અને જરૂર મહેમાન તરીકે ગમે ત્યારે તેમનું ઘર અપ્પાજી માટે ખુલ્લું જ છે. પછી પોતાની ઓળખ આપી. પોતે અહિંની મહિલા કોલેજના પ્રિન્સિપાલ, નાથાલાલ દવે હતા.

ત્યારથી બન્ને નિકટના મિત્રો બની ગયા.

વાનગી

ભાવે ખરી તે ભાખરી

કશોર રાવળ

બિસ્કિટ જેવી ભાખરી છૂંદા સાથે, ગોળ સાથે ખાવાની મજા આવે પણ કઠણ લોટ કાંડા દુખાવે અને ભાખરીને એક પછી એક ચોડવીને નાકે દમ આવી જાય. આ સરળ રીત ઝપટમાં અને સરળતાથી બને છે. કરી તો જૂઓ. જીવન બદલાઈ જશે...

માપની સમજૂતી

સામગ્રી

પ્રમાણ ખાલી હોય ત્યારે તમારા સ્વાદ પ્રમાણે વાપરવાનું સૂચવાયેલું છે.

કેટલું	માપ	વસ્તુ
૨	કપ	ઓલ-પર્પર્જ ફ્લાવર, મેંદો
૩	ચમચી	તેલ
૧ ૧/૨ - ૩/૪	ચમચી	મીઠું
૨	ચમચી	બેકિંગ પાવડર
		નવશેકું પાણી

મેંદાને બદલે ચાલુ ઘંઉનો લોટ પણ વાપરી શકો છો. મને મેંદા ઉપરની બદામી ચૂમકી ગમે છે એટલે એ પ્રમાણે લખ્યું.

બનાવવાની રીત

૧. અવન ૩૫૦ ડિગ્રીએ ગરમ થવા દો.
૨. પાણી સિવાયની બધી વસ્તુઓને એકસરખી ભેગી કરો અને નવશેકું પાણી નાખી લોટ બાંધો. લોટ સહેલાઈથી વણી શકાય તેટલો પોચો બાંધો.
૩. જોઈએ તેવડાં લૂવા બાંધી વણી લો અને એક બેકિંગ શીટ પર મૂકી દો. અવનમાં બન્ને બાજુએ પાંચ પાંચ મિનિટ શેકાવા દો. આછી બદામી ચૂમકી પડે એ પ્રમાણે સમયનક્કી કરો.
૪. એક ટ્રે થઈ જાય એટલે કાઢીને એક થાળીમાં છુટ્ટી છુટ્ટી ઠરવા દો અને બીજા ટ્રે તૈયાર કરો.
૫. લોટમાં જરા વધુ મીઠું નાખી સાથે જીરું નાખો તો નાસ્તાની પૂરી જેવું થશે.

મકાઈનું રાયતું નીલા જોષી

બનાવવામાં સહેલું અને સ્વાદમાં બુંદીના રાયતાને ભુલાવે તેવું આ રાયતું બનાવી જોજો. પૂરી, રોટલી, મસાલા પરોઠાં કે ભાત સાથે સરસ જામશે.
માપની સમજૂતી

સામગ્રી

પ્રમાણ ખાલી હોય ત્યારે તમારા સ્વાદ પ્રમાણે વાપરવાનું સૂચવાયેલું છે.

કેટલું	માપ	વસ્તુ
૧	કપ	બાફેલા મકાઈના દાણા (ગોલ્ડન સ્વીટ)
૧ ૧/૨	કપ	દહીં (ચકતાં)
૧/૪	કપ	સમારેલી કોથમીર
૧/૨	ચમચી	સાકર
૧/૨	ચમચી	શેકેલું જીરું
૧/૨	ચમચી	લાલ મરચું
૧/૨	ચમચી	મીઠું

૧ કોથમીરને બાજુએ રાખી બીજી બધી વસ્તુઓ એક વાસણમાં ભેગી કરો અને ફિજમાં એક કલાક રહેવા દો.

૨ જમવાને વખતે ઉપરથી કોથમીર છાંટી દો.

૨

બનાવવાની રીત

૧. કોથમીરને બાજુએ રાખી બીજી બધી વસ્તુઓ એક વાસણમાં ભેગી કરો અને ફિજમાં એક કલાક રહેવા દો.

૨. જમવાને વખતે ઉપરથી કોથમીર છાંટી દો.

પ્રવાસ

ગરવી ગુજરાત - ૬

પ્રતિમા ભટ્ટ

(અંતમાં ગુજરાતનો નકશો મૂક્યો છે. તેમાં આ આખા પ્રવાસમા જ્યાં જ્યાં રોકાણા તે સ્થળો લાલ અક્ષરમાં, ગુજરાતીમાં દેખાડ્યાં છે.)

ભુજના રસ્તે

બીજે દિવસે સવારે જામનગરની બાંધણીનું શોપિંગ કર્યું. આટલા દિવસે પહેલી વાર દુકાનોમાં ગયા. જામનગર શહેરમાં એક નિશાળ અને બીજાં થોડાં મકાનોએ જૂના જમાનાની જાહોજલાલી જાળવી રાખી છે.

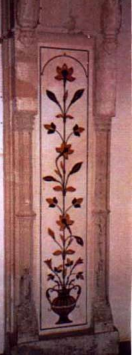
ત્યાંથી ભુજ જવાનો રસ્તો ઘણો લાંબો અને કંટાળાજનક હતો. રસ્તે ખાવા-પીવાની ખાસ સગવડ ન હતી. રસ્તાની બાજુમાં ડ્રાઈવરોમાં વખણાતાં એવાં એક યોખ્ખાં રેસ્ટોરાંમાં ખાધું. માલિયા સુધી રસ્તો સારો નહોતો પણ ત્યાંથી ભૂજ જવા કચ્છના અખાત ઉપરના પુલ પરથી ૮૦ કિલોમીટરનો સીધો રસ્તો સરસ છે. ખાસ્સો લાંબો પુલ છે અને ડ્રાઈવ પણ સરસ છે. મોડી સાંજે ભુજ પહોંચ્યાં.

સવારે ભુજની આસપાસના ગામડાં જોવા ગાઈડને લીધો. જુવાન છોકરો હતો. તેના બાપા કેરાલાના અને મા ગોવાની. બન્ને આર્મીમાં કામ કરતાં હતાં. ત્યાં જ મિલાપ થયો અને મન મળ્યા અને ભુજમાં સ્થાયી થયેલા. કલાકેકના રસ્તે ભુજેડી ગામે ગયાં. પોતા માટે ત્યાં વાડા કે નેસડા જેવું કરી દર કુટુંબ રહે અને તેવા દસેક વાડાનું ગામ બને. વાડામાં ત્રણ ચાર બેઠા ઘાટના ઘરો-એકમાં રસોડું, એકમાં ઢોર તો બીજામાં વણાટકામના સાધનો. એમ વહેંચાયેલા હોય. એક મોટા ઓરડામાં બનેલો તૈયાર માલ વેચાય. ગામમાં વણકર કુટુંબો જ વસેલા. અમે જે વાડામાં ગયા તે લોકોના પિતાને ૧૯૭૪માં વણાટ માટે રાષ્ટ્રીય પુરસ્કાર મળેલો. તે વણાટકામ બતાવ્યું. તમે ત્યાંથી ખરીદી કરો કે નહિ પણ ચા અને તાજી છાશના ગ્લાસ ફરતા જ હોય. જેટલું પીવું હોય એટલું પીવો. અહિં પરદેશીઓની અવરજવર વધુ છે.

માંડવી

ત્યાંથી ૫૦ કિલોમીટર માંડવી ગયાં. બન્ને બાજુ ઘટાદાર ઝાડોની ઠંડક આપતો, વચ્ચે સડસડાટ ગાડી દોડે જાય એવા એ રસ્તા પર માંડવી પહોંચાડ્યા. માંડવીના દરિયા કિનારે સફેદ રંગની બાર-તેર પવનચક્કીઓ લાઈનબંધ લશ્કરી કૂચ કરતી હોય એમ દરિયો શોભાવે છે અને વીજળી ઉત્પન્ન કરે છે. ત્યાંથી જાડેજનો રાજમહેલ જોવા ગયાં. ગેઈટની બહાર અડીઅડીને ઊભેલા ઘરોમાં રહેવા માટે સગવડ છે. કમ્પાઉન્ડમાં દાખલ થતાં પહેલાં બહારથી જ નજર સ્થિર થઈ જાય. આટલી સુંદર કલાકૃતિ આવા વગડામાં! મોટા કંપાઉન્ડમાં કોઈ દરકાર નથી કરતા એવી ફરિયાદો કરતાં ચીકુના ઝાડ હતા. ગેઈટ ઉપર પૈસા ભરી પાસ લેવાના. અંદર એકલા નથી જવા દેતાં. ત્યાંનો માણસ ચાવી લઈને બધા રૂમ ખોલીને બતાવે. દરેકના રૂમના લેઆઉટમાં, ડાઈનિંગ રૂમ, રાજાનો રૂમ, રાણીનો રૂમ-સરસ સજાવટ! આરસપહાણમાં કોતરણી કરી તેમાં બેસાડેલું ઈન્લે સુશોભનોનું રંગસંયોજન અને ફલવેલની ભાત અતિ સોહામણી છે. સંગીત, નાચના જલસા માટેનું સ્ટેઈજ, ફુવારા (હમણા બંધ હતા) વગેરેની જગ્યા એકદમ ઉચિત, બધી જગ્યાએથી દેખાય તેવી છે. પહેલા માળે સરસ કોતરણીથી શોભતો ચોક, બીજે માળે અટારી-ચોતરા જેવું. ત્યાંથી દરિયો અને ચારે બાજુ જોજનો સુધી નજર પહોંચે ત્યાં સુધી હરિયાળી માણ્યા જ કરો. ભર બપોરે ત્રણ વાગે પણ શાંત અને મધુર લહેરાતાં વાયરાએ પગને ત્યાં જ જકડી દીધા જાણે કદી પા પા પગલી પાડતા જ શીખ્યા જ નથી. એક બાજુ બાગેશ્રી રાગનો કોઈ આલાપ લેતું હોય, અને દિલ ખોવાય જાય તેવું એકાંત કે એવો કોઈ સથવારો હોય તો દુન્યવી ભાન ભૂલી કુદરત સાથે તન્મય કરી દે. મહેલ તો ઘણા જોયા પણ આ મહેલ વૈભવ પ્રદર્શિત ન કરતાં એની રચના, સાદગી-સેંડસ્ટોનનો આછો ટેરાકોટા બદામી રંગ જાણે અનોખી કલાકૃતિનો નમૂનો જ જોઈ લો.

સાંજે ભુજ પાછા પહોંચી 'કચ્છ મેળા'માં ગયાં. મુંબઈના છાપાંઓમાં એની જોરશોરથી જાહેરાતો આવતી હતી. થોડા સ્ટોલ્સ હતા. ભૂજોડી જેવી કારીગરીનું નામનિશાન ન હતું. કલાકૃતિને નામે ઘબ્બો! એક ચક્કર મારી નીકળી ગયાં. સવારે દરબાર ગઢ ગયાં. હજુ પણ ગઢની બારોનું જાળીકામ, દીવાલ વગેરે જૂના જમાનાનું દૃષ્ય તાદૃશ કરે છે. આયના મહેલનો એક જ રૂમ જોવા મળે છે પણ તે દિવસે બધું બંધ હતું. એટલે સીધા જૈનાબાદ જવા નીકળી પડ્યા.

જૈનાબાદના રસ્તે.

પાછા એ જ પુલ પરથી એ જ રસ્તે જવાનું હતું. ભુજ જતી વખતે નીચેથી પાણી ભરેલું હતું. આ વખતે સાવ સૂકી જમીન. પણ હવે એ જ્ઞાન મળી ગયું હતું એટલે નવાઈ ન લાગી. લાંબી મજલ હતી. સાંજે લગભગ ચાર, સાડા ચારે જૈનાબાદ પહોંચ્યાં. પાટિયા વાંચતા, પૂછતાં પૂછતાં જતાં હતાં, ત્યાં ગલીને નાકે જ સામેથી આવતી એક જીપને પૂછ્યું તો અમે જતાં હતાં તે જગાનો માલિક જ નીકળ્યો. અમને કહે, "અંદર જાવ. ઠરીઠામ થાઓ અને આરામ કરો. કાલે સફારીમાં લઈ જાઈશ." હજુ તો એમનું બોલવાનું પુરું થાય છે એ પહેલાં જ અમે "ના, ના, ના, ના" કરી દીધી. સાંજનો સમય શેના વેડફિયે! એટલે અડધા કલાક પછી લેવા આવશે કહી ગયા.

સલિમ મલિકનું એક કુટુંબ છે તે 'ડેઝર્ટ કોર્સિસ' નામે રિસોર્ટ/સફારી જેવું ચલાવે છે. એમણે જંગલમાં મંગળ જેવું કર્યું છે. સુંદર જગા ઊભી કરી છે. કચ્છના નાનાં રણ આગળ ફોરેસ્ટ દસાડા કહેવાય. ડ્રાંગધ્રા પણ નજીક છે. કમ્પાઉન્ડમાં કાર ન લઈ જવાય. ગમે તેટલો સામાન હોય પણ માણસો અંદર લાવી આપે. બધે નાના મોટા ઝાડ છે. થોડે થોડે અંતરે કૂબા જેવી મહુલીઓ છે. મહુલીની ભીંતો પર બહારના ભાગમાં લીંપણ, બારણું અસલના જમાનાના કમાડ જેવું, આગળ નાનો હીંચકો. જૂઓ એટલે મુસાફરીનો થાક ગાયબ! ભીંત ઉપર જ્યારે લીંપણ કરે ત્યારે આજુબાજુનાં ઝાડનાં જૂદાં જૂદાં આકારનાં પાંદડાં એની ઉપર ચિટકાવી દે. ધીમે ધીમે પાન સૂકાય એટલે નીકળી જાય કે કાઢી લે. એટલે એ જગ્યાએ પાનના આકારની સુંદર ડિઝાઈન પડી જાય. કેટલી સરળ રીત! પહેલી નજર પડી ત્યારે લાગ્યું કે કેટલી જહેમત ઉઠાવી છે.

મહુલી નાનકડી, અંદર બે પથારીઓ, એક બાથરૂમ. બધું બહુ જ ચોખ્ખું. ખાવા માટે કમ્પાઉન્ડમાં એક પેટ્રી જેવું કર્યું છે. ત્યાં થોડાં સોફા જેવી સીટ્સ ઉપર કચ્છના ભરતકામ, આભલાના કવર, કુશનો, ટેબલ વગેરે આરામદાયક ચીજોની વ્યવસ્થિત ગોઠવણી કરી મંડપ જેવું કર્યું છે. બીજી બાજુ જમવા માટેના ટેબલ ખુરશીઓ છે. મલિકના પત્ની ઘરે રાંધી અહીં મોકલે અને માણસો અહીં ગરમ કરી જમાડે. ત્યાં જેટલાં ગેસ્ટ રહ્યા હોય તે બધાએ સાથે જમવાનું. મલિક પોતે પણ વાતો કરતા સાથે જમે. હોટેલ જેવું અલગ નહીં. સવારનો નાસ્તો તમારો ટાઈમ પૂછી તમને ત્યાં જ કરી આપે.

ગુજરાતીના ચાહકોનું દ્વિમાસિક કિશોર રાવળ

સપ્ટેમ્બર ૨૦૦૦

૨૯

સામાન ઊતરાવી ઠરીકામ થઈ તાજાં થયાં એટલામાં જીપ આવી એટલે ઊપડ્યાં. માલિક પોતે જ વેટ લેડ લઈ ગયા. અહીંના પક્ષીઓને એમણે જાણે પોતે જ પાળ્યા હોય એમ ગર્વથી બતાવે અને ઓળખાવે. સંખ્યાબંધ ફ્લેમિંગો આમતેમ કરતાં હતાં ત્યાં અચાનક દસ પંદર ફ્લેમિંગો અમારા માથા પરથી ઊડ્યાં. એમનો ફફડાટ, એમની ઉડાન, ફેલાવેલી પાંખના રંગોનો વેભવ જોતાં છક થઈ ગયાં. ધરવ જ ન થાય. ઘણા નજીકથી બધાં પંખી જોયાં. દસાડા ફોરેસ્ટની ટૂર લીધી હોય તો આ જગ્યા નથી બતાવતા.

રાત્રે મંડપમાં જમતાં જમતાં ચીબરી કુદ કુદ કુદકા મારતી અમારી પાસે રમતી હતી. મલ્લિક કહે કે ડિનર માટે ગઝલ ગાનારાને બદલે ચીબરીને તે કામ સોંપ્યું છે. સવારે નાનું રણ જોવા લઈ ગયા.

મીઠું પકાવવાના અગર ઘણા હતા. નજીક જઈને કેમ સૂકવાય, કેમ આગળ વિધિ થાય વગેરે વિગતમાં બતાવ્યું. આગળ જતાં ઘણાં ઘણાં ગુડખર (વાઈલ્ડ આસ) દોડમ-દોડા કરતાં હતાં, આખી દુનિયામાં ફફટ અહિં જ આ ગુડખર લગભગ ૨૦૦૦ની સંખ્યામાં છે. એમનો મોનો ભાગ ઘોડા જેવો, વચ્ચેનો ઝીંબ્રા જેવો અને બાકીનો ગધેડા જેવો. પણ જીબ્રા જેવા લાગતા ભાગમાં જિરાફ જેવા ધાબાઓ. ખૂબ વેગથી, લગભગ ૭૦-૮૦ કલાકે કિલોમીટર, દોડી શકે. સરકારે ૫૦૦ ચોરસ કિલોમીટરમાં સૂકા ઘાસ અને પાણી વાળો ભાગ આમના માટે ફાળવી રાખ્યો છે. ખેતરોમાં ઘૂસી જાય તો કપાસનું નિકંદન કાઢી નાખે. પાછા આવવાના રસ્તે, અમારા ગાઈડને આગલે દિવસે વરુ દેખાયું હતું. તે કહ્યું એટલે અમારી આંખો ચકળ-ચકળ થતી હતી. પણ વરુભાઈએ દેખા ન દીધી. વધુ ન રોકાતા અમે મોઢેરા જવા નીકળી ગયાં.

મોઢેરા

ઓરિસ્સાના કોર્નાક પાસે નાનું બચ્ચકું લાગતું મોઢેરા દિલમાં કંઈક સ્પંદનો જગાવી ઊઠ્યું. ૧૦૨૬-૨૭માં ભીમદેવ પહેલાએ બંધાવેલ આ સૂર્યનું મંદિર દ્રવ્યના તારને ઝણઝણાવી ગયું. સૂર્યની મૂર્તિ તો મહમદ ગિઝનીએ તોડી પાયમાલ કરી, પણ આખું મંદિર તો ભોંય ભેગું નથી જ કરી શક્યો તેટલા આપણે નસીબદાર. સૂર્યમંદિરનાં આંગણમાં ઊંડી અને પહોળી ચોરસ આકારની વાવ જેવું છે. એકદમ નીચે પાણી રહેતું.

ચારે બાજુ ઉપર આવવા પ્લેટફોર્મ જેવા એક બીજાને જોડેલા પગથિયાં અને એમાં વચ્ચે અને ખૂણાઓમાં ગોખલા બનાવી ભગવાનની લગભગ ૧૦૮ મૂર્તિઓ ગોઠવેલી છે. કહે છે કે અહીં નાહીને ભીમદેવ આ બધા ભગવાનની પૂજા કરી સૂર્યમંદિરમાં પ્રવેશતા. મોઢેરાની બહારની કોતરણીમાં મહાભારત, રામાયણના પ્રસંગો કંડારેલા છે. બાજુમાં નયનરમ્ય સૂર્યની પ્રતિમા છે. કોર્નાકના પાયામાં રથ છે. અહીં રથને મલત્વ નથી આપ્યું. એક જગ્યાએ બાળકના જન્મની એકદમ સચોટ કોતરણી સરસ છે. કોર્નાક કટાવા લાગ્યું છે. અહીં કાટનું નામ નથી.

પાટણ

ત્યાંથી પાટણ નજીક જ છે. પાટણમાં એક કુટુંબ પટોળા વણે છે. તે ઘરે ગયા. આ ભાઈને પણ રાષ્ટ્રીય પારિતોષક આપવામાં આવ્યો છે. અત્યારે તો એ ગુજરી ગયા છે અને તેમનો દીકરો પટોળા કરે છે. એક નાના પાતળા તારમાંથી કેટલા તાર કરી, તેના પર અનેક વિધિઓ કરી કેવી રીતે પટોળું બને તે વિગતવાર બતાવ્યું. આવા એક પટોળાની કિંમત રૂ. ૭૫૦૦૦/-થી ચાલુ થાય. મા, બાપ, ભાઈ, બેન એમ આખું કુટુંબ એમાં સામેલ થાય ત્યારે છ મહિને એક પટોળું તૈયાર થાય. એમને અમે વાકેફ કરી દીધા હતા કે અમને ખરીદવામાં રસ નથી. તેથી ન બતાવવું હોય તો વાંધો નહીં. પરંતુ ખૂબ ઉત્સાહથી બધું બતાવ્યું.

પાટણમાં 'રાણીકી વાવ' તો અગ્રૂક જોવા જેવી છે. જમીનમાં અંદર સાત માળ ખોદેલી વાવ છે. ભીમદેવની રાણીને મગજમાં કંઈક અવનવું કરવાનો તોરો આવ્યો અને કરાવી દીધું કામ શરૂ. સાત માળ ઊંડું ખોદવાની વાત તો બાજુએ મૂકીએ, પણ એક એક માળ પર જે કોતરણી કરાવી દીવાલ અને પગથિયા ચણાવ્યા છે તે નજર કબૂલ ન કરે એવાં નક્કીવાળા છે. આ રાણી જો આટલું ઉતરી રોજ નહાવા જતી હશે તો કેવી તાકાત અને સ્ફુર્તિવાળી હશે? મને થાય કે જેમ કૃષ્ણ ન હોત તો આપણા રાસગરબા ક્યાંથી હોત, તેમ આ આપણા રાજા-રાણી ન હોત, એમના મગજના તુક્કાઓ ન ઊભરાતા હોત તો આપણે આવી કેટલીયે બેનમૂન કલાકૃતિઓના વારસ ન હોત! આખું ભારત ખૂણે ખાંચરે, ઠેક ઠેકાણે, વગર કમ્પ્યુટર, વગર ટેક્નોલોજીએ કરેલા બેજોડ, અલૌકિક ખજાનાથી ભરેલું છે. દરેક ભારતીયે, ખાલી તાજ મહાલ જોઈને અટકી ન જતાં, આમાની થોડિક કૃતિઓ ખોળીને અવશ્ય જોવી જ જોઈએ.

અમદાવાદ

રાત્રે અમદાવાદ પહોંચી ગયાં. અમદાવાદમાં એક જ દિવસ હતો. અમારે ત્રણેને સાબરમતી આશ્રમ અને કેલિકો મ્યુઝીઅમ જોવાં હતાં. પણ મ્યુઝીઅમ સાડા દસ વાગે જ ખૂલે છે એટલે દસ વાગે ખૂલતો આશ્રમ પહેલાં જોઈ લીધો. ત્યાં કોઈને કંઈ પડી નથી. લટકાવેલા ફોટા જોઈ લો, ભીંત પરના લખાણો વાંચી લો. અમારી સાથે બીજા પણ બહારગામના લોકો જોતાં હતાં. પણ નદી કાંઠો, આશ્રમની વ્યવસ્થા, ગાંધીજીની યાદગીરીની રૂમ છે એ કંઈ કોઈએ જોયું નહીં કેમકે આવું કશું છે એ કહેનારું માણસ કે પાટિયું જ નથી. આવી બાબતોમાં પરદેશીઓ આપણને ક્યાંય પાછા પાડી દે.

કેલિકો મ્યુઝીઅમ 'સારાભાઈ ફાઉન્ડેશન'નું પોતાનું છે. એક પૈસાદાર નબીરાએ સુંદર કામ કર્યું છે. આખા ભારતમાંથી એકઠી કરેલી પૌરાણિક કથાની અને બીજી મૂર્તિઓની ગોઠવણી કરી છે. સારાભાઈ હાઉસમાં જ ઉપર નીચે આખો બંગલો એમાં વાપર્યો છે. કમ્પાઉન્ડમાં અમદાવાદની જૂની હવેલી પણ ખડી કરી છે. બીજા બંગલામાં કાપડનું અને કપડાંનું પ્રદર્શન છે. પુરાતન અને અદ્યતનનો સુંદર સંગ્રહ ખૂબજ સૂઝ અને સુંદર સજાવટથી સોલાવ્યો છે. ખરેખર રસ હોય તો સાડા દસ વાગે પહોંચી જવું. રિસેપ્શન ગાઈડ સાથેનું પ્રદર્શનની ટૂર માટે નામ નોંધાવીએ તો જ ટૂરમાં જવા મળે. અને તેમાં જવાથી જ પૂરી સમજ પડે એવું છે. સાંજની ટૂર ૨:૪૫ વાગે ચાલુ થાય છે. બન્ને વખત જઈએ તો જ આખું જોઈ આનંદ મણાય. જેટલો સમય ગાળી શકો એ વસૂલ થયો લાગશે.

આ આખા પ્રવાસ દરમ્યાન અમને તો બસ કશાક અલભ્ય આનંદિત અનુભવોની ઉજાણી થઈ ગઈ.

કાફી કોકિલા રાવળ

'ગાઓ સબ ગુણી જન' વાળી કાફી નહિ, પણ
'પીઓ સબ ગુણી જન' વાળી કાફી!

ઇથીઓપિયા જયારે એબિસિનિયા કહેવાતું ત્યારની આ વાત છે. કોઈ પાદરીનાં ધ્યાનમાં આવ્યું કે કોફીના દાણા ચાવતાં ઘેટાંઓ જરા ઘેટાવૃત્તિ બાજુએ મૂકી થોડા બળવાખોર થતાં. અમુક લડવૈયાઓ બુંદ વાટી, ચરબી સાથે તેનું મિશ્રણ કરી, તેને આરોગીને રણે ચડતા અને તેમનો અનુભવ એવો હતો કે જુસ્સો વધુ ચડતો.

ત્યાંના રાજાને થયું કે કોફીના અને ચાના ગુણ-દોષનો અભ્યાસ કરવો જોઈએ. તેણે જેલમાંથી બે એકસરખા તગડા, જન્મટીપ મળેલા કેદીઓને પસંદ કર્યા. એકને ચા ઊપર રાખ્યો અને બીજાને કોફી ઉપર. કાળ ક્રમે ચા પીનારો કેદી પહેલાં મરી ગયો અને ત્યારથી એબિસિનિયામાં કોફી રાષ્ટ્રીય પીણા તરીકે નિર્માઈ. અમેરિકામાં જૂદા જ કારણોથી કોફીને રાષ્ટ્રીય પીણાનું પદ મળ્યું. ચા પીતાં અંગ્રેજો તરફના ગુસ્સાથી ચાને બોસ્ટનના દરિયામાં નાખી એક પાર્ટી કરી અને ત્યારથી કોફી તરફ આ દેશ પ્રતિમુખ થયો.

કોફી બનાવવાની ત્રણ રીતો છે.

- ઊકાળેલી
- બ્રૂ કરેલી
- અબઘડી-ઇન્સ્ટન્ટ

આમાં ઊકાળીને બનાવવાની તો કોઈ રીતે ભલામણ કરવા જેવી નથી. કાફેસ્ટોલ નામનું કોફીનું એક રસાયણ કોલેસ્ટોરલ વધારે છે. કાગળનું ફિલ્ટર વાપરવાથી જ કાફેસ્ટોલનો મોટો ભાગ દૂર કરી શકાય છે.

નીચેના કોઠામાં જૂદી જૂદી કોફીઓની સરખામણી આપી છે. બધા માટે ૬ આઉન્સના કપ સરખામણી માટે વાપર્યા છે.

	કેફિનવાળી		કેફિન વગરની	
	 બ્રૂ કરેલી	 ઇન્સ્ટન્ટ	 બ્રૂ કરેલી	 ઇન્સ્ટન્ટ
કેલોરી	૪			
સોડિયમ	૦.૪ મિલીગ્રામ	૦.૫ મિલીગ્રામ		
પ્રોટિન	૦.૨ ગ્રામ			
કાર્બો-હાઇડ્રેટ	૦.૭ ગ્રામ			
કેફિન	૧૨૦ ગ્રામ	૬૦ ગ્રામ	૨ ગ્રામ	૨ ગ્રામ
મર્યાદા	૨ ૧/૨ કપ	૫ કપ	૧૫૦ કપ	૧૫૦ કપ
કેફિનની મર્યાદા ૩૦૦ મિલીગ્રામની છે. તેના ઉપર જતાં કેફિન શરીરને ઉત્તેજક છે. તેની બાજુએ દર્શાવેલી માઠી અસરો થાય છે.				
	હૃદયના ઘબકારા વધારી મૂકે છે			
	ઊંઘમાં ખલેલ પાડે છે.			
	પીનારને નર્વસ કરી મૂકે છે.			
	માથાનો દુઃખાવો થાય છે.			
	સ્વભાવ ઉગ્ર થઈ જાય છે.			
	ઝાડા થઈ જાય છે.			
	પેસાબ વધારે છે.			

૧. જમીને એક કલાકની અંદર કોફી પીવાથી તેમાં આવેલા પોલિથિનોલને કારણે ખોરાકમાં જે આયર્ન હોય તેનું પાચન ૪૦% ઘટી જાય છે. આ કોફીમાંના થાયામિનનો નાશ કરે છે અને પરિણામે વિટામિન 'બી'નો શરીર ઉપર કોઈ ફાયદો થવા દેતું નથી.
૨. ઊંઘવાની તકલીફ કે અંગમાં ફરફરાટ થતો હોય તેણે કેફિન વગરની કોફી પીવી.
૩. 'મ થતો હોય તેને માટે કોફી લાભદાયક પણ નીવડે છે. દમનો ઉથલો આવતા ત્રણ કપ કડક કોફી પીવાથી દમ શાંત પડી જાય છે, શ્વાસનળી ઊઘાડે છે.

એક પરિચય રોઝાલ્બા અને પ્રદ્યુમ્ન તન્ના કિશોર રાવળ

મને આજે આ દેશમાં આવ્યાને quarter century થવા આવી. આ દેશના work environmentમાં અંગ્રેજી જ use કરવાનું હોય છે અને as a result મારી બધી thought processes આજે અંગ્રેજીમાં જ હોય છે. તે છતાં ગુજરાતી conversationમાં મને પૂરી fluency રહી છે. ભલે ને વચ્ચે વચ્ચે અંગ્રેજી શબ્દો intersperse થતાં હોય તો પણ બધા non-gujaratis પણ ૭૫% understand કરી શકે તેવી મારી જાતની વિશે હું ખૂબ જ pride ધરાવું છું અને એક અનેરા satisfactionથી ઉભરાઉં છું.

અને તે વખતે પ્રદ્યુમ્ન તન્નાનો પરિચય થયો. તેમણે પણ મારી જેમ પા સદી ઈટાલીમાં જ ગાળી છે. મને અહિં થયો તેના કરતાં તેમને ત્યાં ગુજરાતીઓનો સંપર્ક ઘણો જ ઓછો -લગભગ નહિવત જ કહી શકાય. તેમને શુદ્ધ, તળપટ્ટી શબ્દાવલિઓમાં ગુજરાતી બોલતા સાંભળ્યા જેમાં ભદ્રભદ્ર જેવી ફિલ્મ રચના ન હોય પણ ખૂબ જ સરળ, કર્ણપ્રિય, માલોમની યાદ ગૂંગળાવી નાખે તેવું ગુજરાતી સાંભળી રોમ રોમ રોમાંચ અનુભવ્યો અને એક વિષમ લઘુતાગ્રંથિ ગળાચીપ દેવા લાગી.

તેમની સર્જના તેમની જીવન કલાણી, પ્રવાસ વર્ણનો, કવિતાઓ, રેખાંકનો, ફોટોગ્રાફોમાંથી ડોકિયાં કરે છે અને તમને મંત્રમુગ્ધ કરે છે. થોડો એ સૌનો ચટકો લગાડું?

'જ્યાં ન પહોંચે રવિ, ત્યાં પહોંચે કવિ' તેનો પ્રતિકાર થઈ ગયો. તેમના કાવ્ય સંગ્રહ 'છોળ' માંથી આડી અવળી ચૂંટેલી બે-ત્રણ કડીઓ જ તેમની ભાષા અને કવિતાનો ખ્યાલ આપશે.

ખુશ્તી નવાણના વાંભ ઊંચા જાળિયાની
આડશમાં કરતી અંધોળ
નફફટ ડોકાય મ્હાંય તડકો અધૂકડો
શુંયે તે શોધવાને ડોળ?

અથવા

'ઝૂલણ તળાવડીની ઓતરાદી કાંઠના
જળમાં જ્યાં જળી રહી ગાંય,
કોરીઘાકોરી કોઈ ચૂંદડી ઝબોળે ને
અંગઅંગ ચોળીને ના'ય
જોવનનો રંગ કદી ગાંખો પડે ન ઈનો
ડાળ ડાળ એવું સૂડા બોલ્યા હો લાલ!'
કુંજ કુંજ કેસૂડાં કોળ્યા હો લાલ

એટલું જાણે અપૂરતું હોય તેમ તેમના ભાત ભાતની ભાત્ય પાડતા ફોટોગ્રાફો જોવા મળ્યા, રોજની સામાન્ય સૃષ્ટિને અસામાન્ય, અતિસુંદર કરવાની દ્રષ્ટિ અને માણવાની હથોટી મળ્યાં. દરિયા કાંઠે છાયા-પ્રકાશની હડિયાપાટીમાં સર્જાતી ભાતો તો આપણે જોતાં હોઈએ છીએ પણ એમાંથી છબી જોવી અને ઝડપવી એ જ કલા છે.

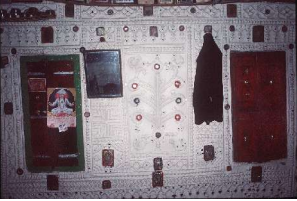
તેમના રેખાંકનોમાં ગ્રામ્યજીવનના, ગ્રામ્યજનોનાં દૃષ્યો જુઓ અને ઝડપથી આલેખાયેલા ચિત્રોમાં તેમની હથોટી દેખાઈ આવે.

તેમની જીવન કથા તેમના જ શબ્દોમાં સાંભળી અને આ યુગની પરીકથા જેવી રોજાલ્લા સાથેની પ્રેમ કહાણી સાંભળી. રોમિયો અને જુલિયેટ ભૂલાવી નાખે એવી ઇટાલીની ભૂમિ પર અનાયાસે ભજવાયેલી આ રમ્ય કથા ન ભારતીય મૂલ્યો લેશ પણ ભૂલાવા દે અને ન ઇટાલી જરા પણ ઝાંખું પડવા દે તેવી રીતે તેમણે રજૂ કર્યા ત્યારે આપણને ભારતીય હોવાનો થનગનાટ વધે અને આપણે ઇટાલિઅન હોત તો પણ ખોટું નહિ એવી શ્રદ્ધા પ્રગટાવે.

ગુલાબી સ્વભાવના રોજાલ્લા, ગુજરાતીમાં તેમના નામનો અર્થ થાય અરુણા તેવાં, તળપદી ગુજરાતી બોલે, ગુજરાતી રસોઈ પૂરી લિજ્જતથી માણે અને બનાવે પણ ખરાં. કલામાં પણ એ પૂરાં પુરુષ સમોવડાં. તેમની કલાકૃતિઓ જૂઓ જેમાં કાગળમાંથી, દોરીમાંથી રચેલી, વણેલી, અવનવા રંગોથી રંગેલી 3-dimensional અમૂર્ત કૃતિઓ જૂઓ! પક્ષીના માળાઓ, પાણી નીચે રહેતા જળચરો ઉપરથી પ્રેરાઈને રચેલી આ અમૂર્ત યોજનાઓ પર ફિદા થઈ જાઓ. અને 'વાહ રે રોજાલ્લા વાહ!' એમ મન ડોલી ઊઠે.

રાજસ્થાનના રબારીઓના લીંપણ કરેલા ઘરોની વાત કરતા કરતા પ્રદ્યુમ્ન તન્નાએ એક પ્રસંગ કહ્યો. સફેદ લીંપેલી દીવાલો પર એ લોકો અપરંપાર કાવ્યનાં આભલાં અને આભલે મહેલી ચીજો ચોંટાડે. તેમણે એક બાઈને પૂછ્યું કે, "આટલા બધા આભલાં ઘરમાં લગાડવાનું કારણ શું?" તો પેલી અણઘડ બાઈએ જવાબ આપ્યો, "ઈ તો આભ ઘરમાં આણ્યું સે!"

એટલે હવે મારે પ્રદ્યુમ્ન તન્ના અને રોજાલ્લાની ટૂંકમાં ઓળખ આપવી હોય તો એટલું જ કહું, "આ તો આભને આંગણે ઊતારવાવાળાં સે."

રૂપાળાં ઇટાલીમાં સૌથી રમણીય ગામ દક્ષિણનું નેપલ્સ. તેને માટે એક શબ્દ રચના વપરાય છે. 'See Naples and die'- કહેવાનો ભાવાર્થ એ કે મરતાં પહેલાં નેપલ્સ જોવું જ! તો એ સંદર્ભમાં કહું 'Meet Pradyumn Tanna and die.'

તમારાં ફૂલો

કેટલાય વાચકો તરફથી 'કેસૂડાં' માટે ગુલદસ્તાઓ આવ્યા છે અને એમાંથી પણ ચૂંટી બીજો ગુલદસ્તો બનાવી અહિં રજૂ કરું છું. અહિં રજૂ કરેલા અને કર્યા નથી તેવા બધાં ફૂલોનો ખૂબ આભાર સાથે હું સ્વીકાર કરું છું.

Viraf Kapadia

The kind of writing this story ('kevi hashe ne kevi nai' May 2000) deals with is within the range of some million things I like. (But there are also million things I do not get excited about.) ...the story's title (kevi hashe ne kevi nai Jul 2000) is also well chosen, taken from Jhaverchand Meghani's poem "Maani Yaad". The poem stirs my heart! You have not only read the poem, but also creatively and aptly used its reference.

Sudhakar and
Bhanu Shah

July issue of Kesuda is a new land mark. It has new features and patterns. New poets who excelled in poetry have shifted to Hiku. Fresh poetry has made its entrance. Getting new musical voices is a good achievement. Your ...translations (they are really fresh new compositions) are very good.

Your stories have their excellence - one is humourous and the other one very touching. How do you remember all things bright and beautiful and how can you render them so well in Gujarati? That is where you are doing the best.

Kalpadrum and Ambalal Raval pieces were the translations that read like the originals.

Your Hiku on Coffee was good.

New poets and their poems are touching and imaginative. Shamma's response and her own poem are good.

The Indianisation of Coffee Shop and invitations to render Gujarati equivalents and to appreciate international contributions (in maro mamaro) to Indian culture are novel features of this issue.

Kesuda has helped Bhanu to surf the computer. The poems and Stories were read by Bhanu on her own.

In an otherwise good issue, the technology has created some transcription errors - you must have noticed them - is there any way of correcting them now? The Real Audio seems to have a problem - it does not play.

Kirit Raval

This time (July 2000) "Kesuda" is so much better. I have just gone through it... my Parsi friends (in Pune) and their friends and their friends' friends here are all enjoying it. "Ha, ha , ha..." Did you hear that?

Jayant Meghani

As for using Bapuji's (Jhavaerchand Meghani's) literary material in your magazine Kesuda, you are most welcome to do so, and there is hardly any need for 'parvanagi' for you. You are doing a creatively fine work by presenting on internet chosen pieces of literature and art through this little endeavour about which we all must have a high appreciation. If Bapuji's literature can enrich Kesuda, we would be happy. Mahendrabhai's son Gopal (who looks after some of the books) joins me in this sentiment.

I wanted to see Kesuda on the net which I could do only this morning Although I could not get Gujarati characters on the screen, I could read the readers' feedback and the fine illustrations so very well laid out and I could not help thinking that I was looking at something very tastefully presented. It reminded me of Kumar of yesteryears and that you had imbibed so much of Ravikaka's talent. If my guess is correct, many of the illustrations are also your creations. These are very good.

અશોક વિદ્વાંસ

તમારી 'ગિયુકાકા'ની વાર્તા વાંચી અને ખૂબ જ મજા આવી. આપણા દેશમાં ધર્મના નામે થતાં ધર્મિયો ઉપરની આ કટાક્ષ કથા બહુ જ અસરકારક રીતે વિનોદ સાથે વર્ણવી છે.

Kanak Ravel

I finally got around reading the story ('My Daughter #2' July 2000). Even if it is fictional (Why doubts?), a marvelous characterization of the National psyche then and even today! Irony is that those homeless people are now enjoying the fruits of their years of hard work while those busybodies have remained wretched. Good job.

Varsha Dani

I read mothers' day story. It was the best story I have ever read! So touching to swap the mother and not the daughter.

Your story 'Biji Dikri' is very good and heart-warming... again such a nice relationship between husband and wife. She understands so quickly husband's pain and acts on it thinking ahead of her husband...very few husband-wife have such a great relationship.

માણસ તો બધાં હોય છે પણ માણસાઈ તો કોઈનામાં જ હોય છે!

જીતુ ત્રિવેદી

જુલાઈનો ઈશ્યુ બહુ ગમ્યો.

કવિતા બધી સરસ હતી. અશોકભાઈના કઠિયાવાડી ઘરનાં ફળિયામાં કાથીના ખાટલા પર સૂતાં સૂતાં તારાઓને જોતાં જોતાં જાણે ઊંઘી જવાનું મન થયું.

ભાવસારભાઈનું ગુંજન ઘણું જ ગમ્યું. મુંબઈના ભાંગવાડીના દેશીનાટક સમાજની યાદ આવી ગઈ...પડદો ખૂલે તે પહેલાં ઘડાકો થાય ત્યારે કાન પર હાથ દબાવી રાખતા.

તમારી વાતો અને કવિતાઓની પણ મજા માણી. 'કાશી એક્સપ્રેસ' હસતાં હસતાં સંભળાવવાની ભારે પડી ગયેલ.

Chandu Shah

I am very impressed with your paintings on the site... the one in the poem 'deli' -by Ashok Vidhwans it is out of this world! (actually the painting is of Khadki and not deli)

I am also surprised by very matured writing of ms. Parul Mehta I want to write to her complementing on her writing. I have not read a poem in recent times that have excited me like this one. Please convey her my congratulations.

Pravin Vaghani

I liked what Shamma has written. To some extent it is reminiscent to our experience in Australia when we arrived in 1970. That time Australians didn't know what 'chili' is, only spices available were black pepper and english mustard paste; peas, beans, potato and carrot were the only vegetables... and were considered 'salad' to accompany meat dishes. We started growing veges and methi bhaji in backyard. The customs had hell of a time to figure out the red, yellow and brown spices we received in seamail parcel from home upon which we were dependant for our cooking. ... A far cry from present day situation; now Indian restaurants are in every shopping centre and vege cooking shows on every TV channel.

Vishal Doshi

I read your story "Ame to Banvagarna". It is just excellent. Your words for describing Bhavnagar are astonishing. I feel that I am once again in Bhavnager for a while like after a long time.

અંબાલાલ અને
પુષ્પા રાવળ

તમે જ્યારથી "કેસૂડાં" શરુ કર્યુ ત્યારથી એકે એક અંક વાંચવાની બહુજ મજા આવે છે. એક એક અંકમાં જૂદું જૂદું જ વાંચવા માટે નહિ પણ જાણવા અને જીવનમાં ઊતારવા અને આચરણમાં મૂકવા લાયક છે.

અમારા મનમાં વધારે આતુરતા તે ઉત્પન્ન થાય છે કે બીજો અંક ક્યારે બહાર પડશે. શું બે મહિનાની રાહ જોવી પડશે? સમય જલ્દી નીકળી જાય અને સપ્ટેમ્બર મહિનો શરુ થાય તો કેવું સારું! 'કેસૂડાં' તરત જ વાંચવા શરુ કરી દઈએ.

તમારા આગળના અંકો ફરી ફરી વાંચવાની મજા આવે છે. સદાય આ ગંગા વહેતી રાખવા પ્રેરણા મળતી રહે.